

Podkarpatská Rus

Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi

1|2011:

O životě a smrti biskupa mučedníka Teodora Romži | Besedovali jsme s karikaturistou Fedorem Vicem | Filmař Fero Fenič se hlásí k rusínským kořenům | Město, kde začíná karpatská romantika | Snění o Podkarpatské Rusi | Pokračování vzpomínek na Mukačevo | Ivan Pop o českém zeměpisci | Krutá smrt průzkumníka | Rusíni na západní frontě

O národnosti (nejen) ve sčítacích arších

V uplynulých dnech jsme všichni přebírali dotazníky pro sčítání obyvatelstva. U kolonek „národnost“ a „náboženství“ (vyplnění dobrovolné) si možná někteří z nás uvědomili nedávné – a zčásti i současné – problémy s těmito údaji, které měli či mají občané rusínské národnosti. Tuto národnost komunistická moc zlikvidovala, prostě ji zrušila. Přitom Rusíni byli za první republiky významným a obecně uznaným etnikem a Podkarpatská Rus, kde většinou žili, se stala součástí státu.

Pokračování na straně 8

POZVÁNKY

* Výkonný výbor Společnosti přátel Podkarpatské Rusi Vás srdečně zve na VALNOU HROMADU, která se bude konat ve společenském sále Domu národnostních menšin, Vocolova 3, Praha 2 v sobotu dne 16.4. 2011. Začátek: 10.00 hod.

Program:

- 1) zahájení
- 2) volba návrhové, mandátové a volební komise
- 3) zpráva o činnosti Společnosti
- 4) zpráva revizní komise
- 5) zpráva o hospodaření
- 6) zpráva o činnosti odboček
- 7) diskuse
- 8) volba výkonného výboru a revizní komise, schválení návrhu usnesení
- 9) závěr – prohlídka malé výstavy kreseb a karikatur Fedora Vica v přílehlé kavárně O přestávce malé občerstvení

* Vedení brněnské odbočky SPPR zve na setkání členů SPPR v Brně. Koná se ve velkém sále klubu zastupitelů na Staré radnici v Brně v pátek 20. května 2011 ve 14.00 hod.

* Členové Společnosti přátel Podkarpatské Rusi z Prahy zvou na setkání členů a příznivců na téma **Turistika na Podkarpatsku – historie a současnost**. Schůzka se uskuteční v přednáškovém prostoru v budově Národního památníku na Vítkově ve čtvrtek 12. května od 17.00 hod.

Program neformální besídky zahájí úvod věnovaný činnosti turistů na Podkarpatské Rusi v meziválečném období. Poté bude následovat volná diskuse o vlastních zážitcích a osobních zkušenostech při cestování a pobytu v dnešní Zakarpatské oblasti Ukrajiny. Program setkání bude ještě upřesněn a besídka doplněna promítáním vybraných krajinných partií z Podkarpatské Rusi.

Foto František Vojt

Náš příjemný hudebně-literární pořad v Domě národnostních menšin 18. ledna 2011, na němž vystoupili kytarový virtuos prof. Štěpán Rak a režisér a herec Radim Vašínska, přilákal plný sál dychtivých návštěvníků. Jeden z nich, publicista Miroslav Sígla, o setkání napsal článek, který rádi otiskujeme místo redakčního referátu o zdařilé akci. Zmiňuje se tu také o dějinných událostech 20. století, týkajících se Podkarpatské Rusi. Příspěvkem M. Sígla připomínáme i letošní nedožitě devadesátiny bývalého předsedy SPPR Jaromíra Hořce, jednoho ze zakladatelů Společnosti.

Na mramorové kytaře o básníkovi Podkarpatské Rusi

Společnost přátel Podkarpatské Rusi uspořádala hudebně literární pořad se vzpomínkou na básníka, textaře, novináře a spisovatele Jaromíra Hořce, který by se letos dožil 90 let. Narodil se v Chustu na Podkarpatské Rusi. Nebylo mu přáno slavit s přáteli slavné jubileum - skonal před dvěma lety, ale Rusíni na něj budou ještě dlouho vzpomínat.

Pásmo z jeho básnické tvorby připravil herec Radim Vašínska (*1935), který se s básníkem poznal v době jeho mládí, když spolu lepili po Praze plakáty. Pak se s ním častěji vídal až po listopadu 1989, kdy k němu chodíval a naslouchal člověku nesmírně vzdělanému, s obdivuhodnou pamětí a znalostí o našich dějinách. Hořec ještě stihl sepsat první knihu svých pamětí „Poválečná léta“ (288 stran, vydalo nakladatelství Mladá fronta loni v květnu – tedy již také po autorově smrti), kde vzpomíná na založení Mladé fronty, prvního deníku mladých lidí v poválečné Evropě. Ale sám v těchto novinách skončil zkraje roku 1950, kdy musel své dílo (nejen deník, ale i nakladatelství a další jím zakládané časopisy) opustit z rozhodnutí KSČ. Další vzpomínky, které by zachytily léta po onom vyhazovu až do současnosti, už napsat nestačil.

Pokračování na straně 4

Stretnutie s Fedorom Vicom

V Dome národnostných menšín v Prahe usporiadala SPPR koncom roku 2010 premietanie filmu Marka Škopa *Osadné*. Kedy Mikuláš zvykne dávať darčeky dobrým deťom, Rusínom žijúcim v Prahe priniesol nielen film, ale aj darček s menom Fedor Vico. Známy rusínsky aktivista a karikaturista prišiel na pozvanie Spoločnosti priateľ Podkarpatské Rusi.

Dokument *Osadné* o dedine na východe Slovenska zvíťazil na Medzinárodnom filmovom festivale v Karlových Varoch v kategórii Najlepší dokumentárny film nad 30 minút. Film rozpráva príbeh o starostovi Ladislavovi Mikuláškovi, kňazovi Petrovi Sorokovi a Fedorovi Vicovi, ako sa vyberú do Bruselu, aby mohli predstaviť politikom svoje myšlienky a nápady ohľadom obce *Osadné*. Starosta chcel, aby Európsky parlament zafinancoval výstavbu Domu smútku, kňaz postavenie komunitného centra. Bohužiaľ nepodarilo sa im to, ale aj tak každý človek sa môže nájsť v tomto filme, lebo vychádza zo súčasnosti.

Foto autor

Po dopozieraní filmu nastala živá diskusia s Fedorom Vicom. Kedže aj on bol jedným z „hercov“ filmu, padali rôzne otázky na natáčanie. Pán Vico sa obával reakcie ľudí na tento film, ale hovoril, že na prvom premietaní tento stres opadol, ako videl, že sa to všetkým páči.

Potom diskusia pokračovala skôr na rusínsku problematiku. Fedor Vico vysvetľoval, aký je

rozdiel medzi Ukrajincami a Rusínmi a ako sa chcú niektorí Ukrajinci s Rusínmi spojiť a parazitovať na rusínskej kultúre. Chvalabohu je viac takých aktívnych Rusínov ako on a preto sa začínajú Rusíni viac prezentovať. Či kodifikáciou jazyka v 1995, alebo vznikom rozhlasového a televízneho vysielania, vlastným Divadlom A. Duchnoviča alebo aj Inštitútom rusínskeho jazyka a kultúry na Prešovskej univerzite.

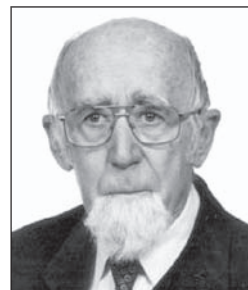
Po diskusii nasledovala prehliadka autorovej tvorby. Po stenách boli vystavené zbojníci a iné karikatúry v rusínskom alebo slovenskom jazyku.

Na požiadanie Petra Derca, autora webu *Holosy*, sa Fedor Vico s mladými Rusínmi a privženými Rusínmi vybrali do reštaurácie Na Brezance. Vpredu je busta Martina Kukučina a tak pod jeho ochranným krídlom mladí Rusíni rozoberali súčasnú situáciu Rusínov v Českej republike. Fedor Vico apeloval na mladých, tak ako kedysi Ľudovít Štúr, aby sa spojili a vytvorili rusínsku spoločnosť v Prahe. Na toto stretnutie prišiel aj známy pána Vica český karikaturista a zároveň sympatizant Rusínov Emil Šourek.

Kedže pán Vico mal toho veľa na srdci a všetci sme sa v cudzine aspoň trochu cítili ako doma, tak naše stretnutie sa pretiahlo až do neskorých nočných hodín. Možno, že mladí Rusíni v Prahe začnú takéto akcie organizovať častejšie.

PETER ČULÁK
pculak@gmail.com

Za Stanislavom Auským

Na sklonku loňského roku nás opustil Stanislav Auský, plk.v.v., vojenský historik a spisovateľ. Dožil sa 88 let. Byl dlouholetým členem naší Společnosti. Prožil dramatický, opravdu nejednoduchý život. Po maďarské okupaci Podkarpatské Rusi musel tuto zemi opustit, bojoval v ROA (Ruská osvobozenecká armáda, tzv. „vlasovci“). Auského armádní kariéru ukončil komunistický převrat v roce 1948, byl vězněn, po roce 1968 se rozhodl k emigraci z ČSR. Životní osudy jej přivedly k tomu, že se stal historikem ROA, dějin kozáctva a dobrovolnických jednotek. Jeho průkopnický objevný práce jsou oceňovány a vzbudily velkou pozornost, zejména kniha *Vojska generála Vlasova v Čechách aneb Kniha o nepochopení a zradě*, která vyšla po prvé r. 1980 v nakladatelství Škvoreckých v Torontu, po listopadu 1989 v Česku v několika vydáních (1992, 2005). V důležité publikaci analyzoval důvody a okolnosti vzniku protisovětských jednotek, které se skládaly z přesvědčených předválečných emigrantů z řad kozáků i ze sovětských zajatců, kteří vstupem do ROA vyjádřili nesouhlas se sovětským režimem a také volili mezi smrtí hladem či těžkými útrapami v zajateckém lágru. Kromě toho bylo známo, že po válce na sovětské zajatce v německých táborech nečeká nic dobrého – Stalin je považoval za zrádce. Pro českého čtenáře má kniha značný význam také proto, že se soustředila na události a působení vlasovců v Čechách.

Stanislav Auský byl i autorem dalších prací: *Kozáci* (1999), *Dobrovolníci I* (2002) a *II* (2007), *Kozáctvo* (2003).

(ap)

KRÁTCE ODEVŠAD

століть) a *Encykpedie dějin a kultury Karpatských Rusínů* (Енциклопедія історії і культури карпатських русинів). Více na www.padyak.com/catalog.

* Letos 12. února uplynulo 80 let ode dne, kdy arcibiskup František Kordač dal řec-kokatolíkům do užívání jeden z nejkrásnějších barokních chrámů u nás, **chrám sv. Klimenta v Karlově ulici** v Praze. V brzké době se stal farním chrámem spadajícím tehdy pod prešovskou eparchii.

Pokračování na straně 4

Členské příspěvky

Prosíme ty členy Společnosti, kteří nezaplatili členský příspěvek za rok 2010, aby tak učinili co nejdříve bankovním převodem na číslo účtu 12939111/0100, nebo složenkou na adresu DNM, SPPR Vocolova 3, Praha 2, 120 00. Neplatiče zveřejníme v příštím čísle časopisu. Příloženou složenkou prosíme o úhradu členského příspěvku na rok 2011.

Fero Fenič: Bůh věděl, co dělá, když oddělil Podkarpatskou Rus od Ukrajiny

Fero Fenič je u nás známý jako režisér (Džusový román, Zvláštní bytosti, spousta dokumentů), producent, zakladatel a ředitel filmové společnosti FEBIO a taky jako zdatný festivalový organizátor (Mezinárodní filmový festival Praha – FebioFest). Nedávno médiu prošla zpráva, že svoji společnost „zavřel“. Prý se to dalo čekat. „Vzhledem k době naše studio skončit muselo,“ říká. FebioFest ovšem zůstává, jeho 18. ročník probíhá v Praze od 24. března do 1. dubna, poté se přesune do řady dalších měst v Česku i na Slovensku.

Ve znělce jednoho z cyklů společnosti FEBIO „hledí“ kamera na vzrostlý strom – od koruny přes kmen až po kořeny. Na tuhle znělku teď v souvislosti s Ferem myslím – málokdo ví, že část těch kořenů je u Fera Feniče rusínská. Konkrétně:

Vaše maminka pocházela z rusínského prostředí...

Ano. Maminka se narodila v rusínské vesnici a v podstatě byla Rusínka, což je na východním Slovensku běžné. Byla řeckokatolického vyznání. Řeckokatolického vyznání byl třeba i Andy Warhol, ten je dokonce v Americe pohřben vedle svých rodičů na řeckokatolickém hřbitově. Maminka byla tedy řeckokatolička a – jak to tenkrát bývalo – byl problém s tím, aby si ji tatínek vůbec mohl vzít. Tatínkovi rodiče tomu dlouho bránili, protože maminka nebyla římská katolička. Ona se pak ale přestěhovala k tatínkovi a přestoupila na římskokatolickou víru. Pamatuji si, že ráda poslouchala vysílání prešovského rádia v rusínštině – takhle vysílalo pouze v období osmašedesátého roku. Rusínština jako jazyk a Rusíni jako národ byli v podstatě zakázáni, popření, řeckokatolické kostely byly po nástupu komunismu zavřené, byly jenom pravoslavné. I tohle přispělo k tomu, že maminka nemohla svoji víru reálně praktikovat, navíc se s rusínštinou neměla kde setkávat, žila ve slovenském prostředí. Rusínština zůstala jako místní jazyk, jako místní dialekt v oblastech, kde žili Rusíni. V 60. letech minulého století se povedlo tento jazyk a kulturu připomenout a zvednout, díky tomu na východním Slovensku byla rusínština kodifikovaná, vznikly rusínské školy, v Prešově dokonce rusínské divadlo. Za normalizace ale bylo tohle všechno opět zastaveno, situace se vrátila zpátky. Tohle je opravdu prazvláštní historie.

Vnímál jste ji už jako kluk?

Ne, znám ji pouze z vyprávění. Jako dítě jsem o ní věděl málo. To, co vím dnes, jsem vlastně začal vstřebávat až po sametové revoluci. Tehdy se znovu otevřely některé problémy a na východním Slovensku ústily až do krvavých sporů, v některých vesnicích došlo k bojům mezi vesničany. Řeckokatolické kostely přešly totiž po roce 1968 do vlastnictví pravoslavné církve a po roce 1989 původní řeckokatoliciť věřící chtěli, aby se jim vrátily zpátky. Pravoslavná komunita ale už třeba v té vesnici

Foto Tomáš Pilát

vytvářela většinu, byť předtím byla v menšině, a měla moc, peníze a podporu státu. Bylo to tedy velmi komplikované. Dnes v onom regionu najdete vesnice, kde se buď o jeden kostel dělí obě vyznání nebo dokonce i obce, kde třeba žije padesát lidí, ale jsou tam dva chrámy – řeckokatolický a pravoslavný. Je to ohromně zvláštní kultura, která by stála za delší povídání.

Ani dnes to nemají Rusíni ve své vlasti jednoduché...

Jeden z prvních dokumentů, které jsem natočil ve své společnosti FEBIO, byl v roce 1992 film z Podkarpatské Rusi, o Rusínech a jejich historické smůle. Tento národ, který má asi jeden a půl miliónu obyvatel, zažívá dnes neradostný osud. Po válce byl připojen k Ukrajině, ke které nikdy nepatřil – sedm set padesát let to byla uherská část Rakouska. Tamní lidé sami říkají, že Bůh věděl, co dělá, když oddělil Podkarpatskou Rus od Ukrajiny vysokými, strmými Karpaty, a řekl – až za nimi je Ukrajina! Tam končila Evropa. Ale Stalin měl po válce chuť dostat se co nejdál do Evropy a nikdo mu v tom tady nebránil – tak si tuto část území přivlastnil. Potom, tak jak přesouval i jiné národnosti, tam nastěhoval spoustu nepůvodního obyvatelstva, hlavně z Ukrajiny, které tam dnes vytváří velmi důležitou, ne-li většinovou část obyvatelstva. Rusínská kultura tam skomírá, přežívá spíše ve slabších sociálních vrstvách obyvatel, hlavně na venkově. A nemá se o co opřít: nemá rádia, noviny, časopisy, televizi, v podstatě je v ilegality. Jediná opora, kterou Rusíni na Podkarpatské Rusi měli, byla na východním Slovensku, kde díky demokracii mohou lidi používat svůj jazyk oficiálně, mají dokonce některá média a vysílání.

Po Listopadu se dokonce objevila myšlenka na znovuspojení Československa s Podkarpatskou Rusí.

Objevila, ale jenom na Podkarpatské Rusi, kde v to mnozí doufali. Jenže poté, co se rozdělilo Československo, tahle naděje pro Rusíny skončila. Ti doufali, že se „spojovací“ iniciativa v nějaké formě objeví i jinde. Ale neobjevila se nikde, dokonce ani na maďarské straně (na Podkarpatské Rusi žije silná maďarská komunita), protože svět se posunul dál, a kdo by se zabýval takovým malým, zapomenutým národem...?

Jako filmař jste se s kamerou často vracel do svého rodiště...

Všechny filmy, které jsem vytvářel na škole, jsem natáčel doma. Už od prvního ročníku jsem viděl, jak moji spolužáci točí filmy o svých strýcích výtvarnících, rodičích hercích či jiných příbuzných a umělcích. Z takových kruhů se totiž tenkrát rekrutovali studenti FAMU, hodně jich bylo z uměleckých rodin. Dospěl jsem tedy k názoru, že taky budu točit o tom, co znám, a proto jsem svoje studentské filmy točil u nás na východě. Na východním Slovensku jsem natočil i svůj první profesionální film, krátký snímek nazvaný Diadém – o problémech mladých lidí v amatérské kapele. Doma mi totiž vždycky pomohli, tam jsem se orientoval. V jednom studentském cvičení, jehož cílem byl takzvaný popis práce, při kterém jsme se měli učit vázat na sebe záběry, rytmizovat dílo, vyprávět příběh, jsem natočil jeden den své maminky jako den vesnické ženy. Nikdo z pedagogů ani spolužáků nevěděl, že je to moje maminka, jenom se občas podívovali, jak pitoreskní postavu jsem našel a v jak pitoreskním prostředí se pohybuje... Tím spíš jsem neměl odvahu jim říct, že je to moje matka a prostředí, ve kterém jsem vyrostl.

Nedávno jste dostal Cenu města Prešova; znamená pro vás něco osobního či významného? Je to přeci jenom cena z vašeho kraje.

Já jsem v životě moc cen nedostal, ani po nich netoužím. Vidím v nich relativitu okamžitého rozhodnutí nějakého člověka nebo skupiny lidí z nějakých důvodů. Nejsem sběratel cen a necítím v nich hodnotu. Jediná hodnota, kterou uznávám, je moje vlastní spokojenost s tím, co udělám, že si za tím můžu stát a že jsem to udělal s maximálním nasazením a ze všech sil, že si nemusím vytýkat, že jsem něco zanedbal. A pokud jsem něco neudělal dobře, je to jenom proto, že už to líp udělat neumím, že na víc nemám. Ceny pro mě tedy smysl nemají. Cena města Prešova je pro mě spíš zábavná: na Slovensku, kde už nežijí, si na mě někdo vzpomněl; jel jsem tam jenom proto, že lidé z mojí vesnice se celé tři věci měli ohromnou radost. V naší vesnici se totiž nikdy nevyskytl nikdo, na koho by si takhle vzpomněli, nikdo, kdo by byl v regionu nebo dokonce na Slovensku takhle viditelný.

Poračování na straně 7

Na mramorové kytáře o básníkovi Podkarpatské Rusi

Dokončení ze strany 1

K citlivému a moudrému vyprávění Radima Vašínsky preludoval na svůj hudební nástroj kytarový virtuos profesor Štěpán Rak. A zase nebyl pozván náhodou. Je synem rusínské maminky, která ho přivedla na svět po velkém válečném tažení s čs. armádou jednotkou z Buzuluku až do Prahy 8. července 1945. Štěpán se v květnu 1946 stal po složitých peripetiích adoptovaným dítětem manželů Rakových. Až po dlouhé době zjistil, že má na Podkarpatské Rusi ještě mladšího bratra, s nímž už se také sešel. Chystají spolu podniknout turné po Podkarpatské Rusi, dnešní Ukrajině, uspořádat několik charitativních koncertů. Jeden bude v pravoslavném kostelíku, kde byla pokřtěna jejich maminka.

O tom všem pan profesor vyprávěl. Pozorně jsme poslouchali, ale přece jen jsme byli všichni zvědaví, cože to za modrošedý kropenatý nástroj má Štěpán Rak ve svých rukou?

Jde o naprostý unikát – mramorovou kytaru, která je dosud jediná svého druhu na světě. Vyrobená je z mramorové horniny Verde Guatemala, kterou světově proslulému kytaristovi věnovali při jihoamerickém turné přátelé z Guatemaly. Z toho mramoru byla u nás vyrobena španělská kytara s celokamenným tělem; spodní deska je ze zeleného mramoru, ozvučnice složena z osmi dílů, vyztužených kamenickým tmelem. Krk a kobylka jsou klasicky dřevěné. Díky tomu se na nástroj dá hrát a ještě ho lze unést. Vejde se do kytarového pouzdra, Zvukově je kytara relativně silná a originálně zabarvená, vyluzuje velmi něžný zvuk ve všech tóninách včetně dlouhého dozvuku. Hraje se na ni lehce, kupodivu není příliš těžká, jak by se na první pohled zdálo. Je to poprvé, co se opravdu silným zvukem rozezněl kámen. Mohli jsme taky slyšet, že takový nástroj se dá opravdu naladit, jak nám předvedl historicky první vysokoškolský profesor kytary v naší zemi.

Hlavním tématem programu podvečera však byla Podkarpatská Rus – nádherná i žal Hořcovy

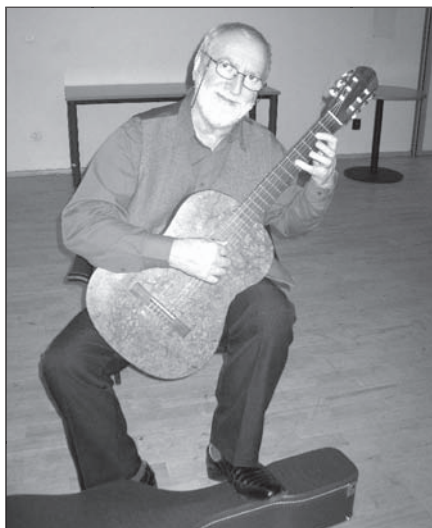

Foto Agáta Plátová

maminky i otce-lesníka; žili zde od roku 1920 až do pohnutých událostí, kdy naše země byla okleštěna ze všech stran. Území Podkarpatské Rusi už po mnichovském diktátu bylo označeno čs. generálním štábem jako hraniční oblast, kterou měly bránit čs. jednotky z Užhorodu a Chustu. Tehdy se rodina lesníka Halbhubera (jak se tatínek jmenoval, ale jeho syn přijal jméno po zdejší rozšířené květině) odstěhovala nazpět do Prahy.

Do událostí vstoupil sovětský diktátor J. V. Stalin, který 10. března 1939 ve zprávě na XVIII. sjezdu strany bolševiků se ironicky zmínil o nacistické propagandě a plánech „připojení krásy (sovětské Ukrajiny) ke hmyzu (Karpatské Ukrajině)“.

V začátcích následující maďarské diktatury z okupované Podkarpatské Rusi hromadně utíkali zejména mladí lidé do Sovětského svazu, kde však místo svobody je čekaly věznice a tábory gulagu. Z 25 000 utečenců přežila necelá čtvrtina, a to díky vstupu do prvního čs. sboru v uralském Buzuluku (zde zpočátku tvořili Rusíni drtivou většinu), kde bojovali nejen za své,

ale i za naše společné osvobození od nacistické nadvlády.

Nejostudnější kapitolou však bylo poválečné tzv. předání Podkarpatské Rusi diktátorskému sovětskému režimu Stalina. Ještě v době války – v prosinci 1944 – vystoupil s protičeskoslovenskou propagandou na Podkarpatské Rusi Klement Gottwald s požadavkem, aby Československo ihned a bez dalšího jednání odstoupilo „Zakarpatskou Ukrajinu“ Sovětskému svazu. V lednu 1945 poslal prezidentu Edvardu Benešovi varovný dopis s údivem nad zkrácenou představou čs. exilové vlády o pozici SSSR v otázce Zakarpatské Ukrajiny. Poslední tečkou za Podkarpatskou Rusí byla smlouva mezi ČSR a SSSR 29. června 1945. Pro zbídačelé obyvatele to znamenalo „rusínský Mnichov“, jednalo se jako tenkrát „o nich – bez nich“. Tak zde nazývali diplomatický – komunisticky nadiktovaný – dokument. Podkarpatská Rus před rokem 1945 nikdy k Rusku, k Ukrajině ani k Sovětskému svazu nepatřila.

Do historických reminiscencí jsem zabředl ve své paměti, ale mezitím divadelní režisér Radim Vašínska, především známý jako principál divadla Orfeus na pražské Malé Straně, recitoval verše Jaromíra Hořce o Jasině, o karpatských poloninách, o mamince – sestře něhy; verše také vyprávěly o osudech sochy T. G. Masaryka, kterou nezbourali ani Maďaři, ani němečtí nacisti, ale teprve komunistická hrůzovláda.

O mnoha dalších osudech lidí i krajiny píše sami Rusíni žijící u nás nebo jejich potomci v časopisu Podkarpatská Rus. Sám Hořec do něj napsal nejen mnoho článků, ale také studii a rozborů, kdy odsuzoval porušení čs. ústavy a uváděl argumenty, že moskevská smlouva je neplatná a Podkarpatská Rus byla Československu odňata neprávem. Po rozpadu Sovětského svazu vznikla samostatná Ukrajina a je mocenským pádem nad Podkarpatskou Rusí. Ukrajinský režim však neuznává Rusíny jako národnost a mnoho věcí v této zemi má ještě daleko k demokracii.

MIROSLAV SÍGL

KRÁTCE ODEVŠAD

Dokončení ze strany 2

* **Mons. Ján Eugen Kočiš** – řeckokatolický biskup arbittský – oslavil začátkem letošního roku 60 let svého kněžského svěcení. Uskutečnilo se tajně v roce 1951 v nemocniční kapli v Rožnově poslední den jeho vánoční dovolené v době nasazení do pracovního tábora PTP. V r. 1958 byl zatčen a po několika letech strávených ve vězení těžce pracoval v manuálních profesích. V Praze působil v pastoraaci od r. 1993, kdy byl zřízen biskupský vikariát. Od r. 2004 po biskupském svěcení působil jako pomocný biskup pražského exarchátu. Loni odešel na odpočinek, který tráví v Prešově. Svě jubileum kněžského svěcení proto oslavil v Prešově, nicméně v pražské katedrále sv. Klimenta ve výroční den mu po sv. liturgii zaplněný chrám s upřímností zazpíval „Mnolidstvijsje“.

* „Území obývané Rusíny, dnes Zakarpatská oblast Ukrajiny (Podkarpatská Rus),

část východního Slovenska, karpatské předhůří jihovýchodního Polska (Lemkovina), severní část kraje Maramures v Rumunsku patří geopoliticky a zeměpisně do střední Evropy, dotýká se pomyslné historické civilizační hranice, rozděluje svět západní – latinské kultury a svět východní – ortodoxní, byzantské kultury...“ Upozorňujeme na odborně fundovaný, encyklopedicky věcný a hutný text o dějinách Podkarpatské Rusi, jehož autorem je **prof. Ivan Pop**. Zájemci jej najdou na www.rusyn.sk.

* Již 10 let není mezi námi dlouholetý kantor v řeckokatolické katedrále sv. Klimenta a dirigent chrámového sboru „Sv. Vladimíra“ **Mgr. Stepan Šutko**, rodák z Chustu. Byl absolventem teologie s absolutním sluchem, proto doprovod chrámového sboru při sv. liturgiích byl repertoárem dokonalý (liturgické skladby – Bortňanskij, Čajkovskij, Veděl, Berezovskij aj.) a interpretací udivoval. Svou činnost chrámový sbor rozvíjel do r. 1950 (do likvidace řeč-

katolické církve) a obnovil ji v r. 1969, kdy byl chrám sv. Klimenta vrácen řeckokatolíkům. Přáním S. Šutky bylo, aby sbor po jeho odchodu nadále působil. Sboristé jeho přání s radostí plní a pod dirigentským vedením paní Olgy Mandové si vedou znamenitě.

* Pod názvem **Zakarpatská Rus – Krajiny** se uskutečnila v lednu tr. výstava fotografií **Petra Brodeckého** a obrazů **Anny Kaminské** ve foyer SÚJB na Senovážném nám. Označení regionu je maličko zavádějící, ale výstava byla sestavena s upřímným vztahem k zemi pod Karpaty a smyslem pro krásu země. Vernisáž doprovodili zpěvem členové sboru „Sv. Vladimíra“.

* Rusíni z východního Slovenska zorganizovali 5. března v Praze **Rusínskou zábavu** ve stylu společenských akcí, jak se organizují v jejich rodném regionu. O akci jsme informovali i na našich webových stránkách.

(red)

Velký Berezný – město, kde začíná karpatská romantika

V tomto čísle časopisu se budeme věnovat Velkému Bereznému, okresnímu středisku, které leží v západní části Podkarpatska, asi 40 km severně od Užhorodu blízko slovenských hranic. Město je situováno převážně na pravém břehu řeky Už, u nenápadného kopce Dubka (502 m) a pod hřebem Javorníka (1021 m), který dominuje levému břehu řeky Už. První písemné zmínky o Velkém Berezném jsou zaznamenány v r. 1409; v té době městečko patřilo pod užhorodské panství Drugethu. Obecně lze říci, že v oněch dávných dobách horské obyvatelstvo Rusínů požívalo na rozdíl od obyvatelstva nížiny celou řadu výhod daných zvláštním charakterem kraje, který obývalo, a také zaměstnáním, jímž se živilo – neplatilo zemské ani komitátní daně, neodvádělo kněžské desátky apod. Těmto výhodám, potvrzeným naposledy králem Matějem Korvínem, učinil však konec vývoj poměrů v Uhrách v 16. a 17. století. Rozdělení obyvatelstva v zemi na vrstvu privilegovanou a bezprávnou, započaté Zlatou bulou Ondřeje II. z r. 1222 a dovršené přijetím zákona z počátku 16. století o stejných právech pro všechny šlechtice a tím i posílením jejich postavení, se promítlo také do života Užhorodského komitátu a způsobilo, že postavení širokých lidových vrstev se zde nezlepšovalo. Vlastníci půdy začali pokládat i Rusíny za součást svého jmění, vztahovali na ně veškeré povinnosti poddanské a přesunuli na ně placení všech daní. Teprve za vlády Marie Terezie a císaře Josefa II. začal úsvit nové doby – řadou zákonů byla omezena vrchnostenská libovůle a sedláci pocítili uvolnění. Josefův patent o zrušení nevolnictví v Uhrách nebyl přijat, takže poddanství trvalo i v Užhorodském komitátu až do r. 1848. Přesto však magnáti začali pod vlivem změněného ducha doby jednat se svými poddanými lidštěji, takže ti se po časech strádání začali přece jen zvolna vzpamatovávat.

Z historie Velkého Berezného je známo, že v r. 1788 bylo kvůli zvýšení počtu obyvatel přestěhováno do města 20 rodin slovenských přesídlelců z Liptovské Tepličky. Každá rodina obdržela stanovený díl půdy a pozemek na postavení příbytku. Od této doby můžeme zaznamenat větší přítomnost Slováků ve Velkém Berezném; jejich počet ve městě dosahuje v této době kolem osmi set obyvatel. Pokud jde o další hospodářský rozvoj, v 19. století se ve městě začínají organizovat trhy a jarmarky, které přitahují zemědělce a řemeslníky z celé pouzské vrchoviny. Město se také stává sídlem pravidelných dobytčích trhů. Spojení Velkého Berezného se světem se zlepšilo poté, když se v r. 1894 vybudovala železniční trať z Užhorodu, která byla v r. 1905 po několikaleté úmorné výstavbě prodloužena do sousední Haliče. Šedesátikilometrový úsek Velký Berezný – Sianky byl veden přes Užocký průsmyk a vznikl především ze strategických důvodů. Na stavbu byly vynaloženy na tehdejší dobu enormní náklady. Terénní podmínky pro stavbu nebyly až do Volosianky nijak nepřiznivé, ale od Volosianky na Užocký průsmyk bylo třeba překonat na 7,5 km vzdušné vzdálenosti 362 m výškového rozdílu. Z těchto důvodů je trať vybudována v serpentínách po svazích zarostlých hor; přetíná hluboká údolím dlouhými mosty a krátkí si

Pohled na město z východu

cestu šesti tunely v celkové délce 2271 m. Ráz krajiny se střídá, stále se mění a z vlaku je možno shlédnout překrásné panorama Karpat. V nejvyšší části železnice se střídají vysoké podpěrné zdi a hluboké zářezy s tunely a smělymi mosty tak, aby bylo dosaženo průsmyku ve výšce 889 m.

Když v r. 1914 vypukla první světová válka, v průběhu její počáteční fáze probíhaly po celé délce východních Karpat těžké boje se střídavým štěstím válčících stran. Nejvíce se bojovalo o přechod Užocký, kde se Rusům podařilo proniknout v r. 1915 až do Zábrodě, vzdálené 5–6 kilometrů od Velkého Berezného. Rakušané na ústupu zničili most u zastávky Ščerbin a poškodili několik dalších mostů a tunelů.

Když touto trati o několik let později projížděl poručík Soukup, příslušník čs. vojenské jednotky, zajišťující v lednu 1919 dočasnou východní demarkační linii Užhorod – Užok, po několika hodinách strávených ve Velkém Berezném napsal v krátkém pozdravu domů: "Postupujeme rychle, zítra dosáhneme Volosianky. Lid Slovače nás vítá s ulehčením, doufá ve sklidnění poměrů." V té době je také v Paříži zahájena mírová konference, v jejímž průběhu bylo rozhodnuto o připojení celého Podkarpatska k ČSR.

Velký Berezný se v nových poměrech stává jedním z okresních sídel v zemi. Městečko patří k těm menším, počet jeho obyvatel se pohybuje kolem 3000, převážně jde o Rusíny, Slováky a Židy. Největší část obyvatel se živí chovem dobytka a prací v lesním hospodářství, většina obchodů je rukou Židů. Ve městě se nacházejí také dvě menší likérky, provozovna na výrobu smrkového papíru, městská elektrárna firmy Glanz a spol. na dieselový pohon, knihtiskárna, sklady dříví a tabáku, koželužna. Důležitým milníkem je v letech 1923–1926 vznik Okresního hospodářského spolku, Úvěrního ústavu s.r.o. pro Velký Berezný a okolí a založení Pouzské banky, a.s. Všechny tyto aktivity přispívaly k hospodářskému životu města a jeho širokého okolí a pomáhaly vytvářet dobré základy pro postupné budování silného podnikatelského stavu mezi Rusíny. V roce 1931 je ve městě a okrese

Poštovní razítko Velký Berezný s datem 15.12.1937

činných 418 živnostníků, sdružených v živnostenském společenství, působí zde také sdružení chovatelů dobytka v čele s N. Roháčem.

Zdůrazněme tu nemalý podíl čs. úřadů při zabezpečování správy města a okolí a také jejich zásluhy o rozvoji školství, zdravotnictví a infrastruktury. Připomeňme záslužnou činnost okresního hejtmana dr. K. Hořejše, vrchního lesního komisaře L. Samuela nebo přednosty katastrálního měřičského úřadu ing. L. Rabase.

Dobové zdroje dále uvádějí, že veřejná zdravotní služba byla zabezpečována 8 obvodními a praktickými lékaři a s pomocí 10–12 ošetřovatelů Čs. Červeného kříže. Není bez zajímavosti, že ve 30. letech bylo okresní středisko Velký Berezný na místní poměry dosti výstavné. Po obou stranách ulic se nacházely chodníky a řady vzácných stromů – platanů. Chloubou města byl moderní vodovod a kanalizace, které byly uvedeny do provozu v r. 1907 jako vůbec v prvním městě na Podkarpatsku. Vedle hlavního náměstí s bustou T. G. Masaryka odhalenou 2. 6. 1935 (dnes byste ji tam marně hledali) se rozkládal veliký park s alejí stoletých lip a vzácných exotických stromů. V průběhu první republiky byla ve městě postavena moderní škola, vyrostl komplex bytů pro státní zaměstnance, budova soudu, byl zřízen Domov Čs. Červeného kříže pro děti a žactvo.

Lužičtí Srbové a Rusíni-Lemkové na jedné vlně

V polském městě Nowa Sól se loni na podzim setkali Lužičtí Srbové a Rusíni (Lemkové). S myšlenkou uspořádat takové setkání přišli Rusíni, kteří žijí v Polsku v blízkosti Dolní Lužice, v okolí měst Zielona Góra a Nowa Sól. Setkání proběhlo v rámci euroregionu Sprjewja-Nysa-Bohr a konalo se poprvé.

Účastníci se nejprve seznámili, vzájemně si pověděli o dějinách i současnosti svých národů. Mj. i o tom, že v roce 1947 bylo na 150 000 Rusínů z polských Beskyd násilně přesídleno do různých míst v Polsku. Jen malá část z nich se dodnes hlásí k Rusínům (Lem-

kům), případně k Ukrajincům. V euroregionu Sprjewja-Nysa-Bohr je to dnes asi 700 osob. Po převratu v roce 1989 snahy o zachování jazyka a kultury zesílily. Jménem Lužických Srbů promluvil Harald Koňcak. Mimo jiné zdůraznil, že národnostní menšiny potřebují silné instituce a sdružení, aby dokázaly zachovat svoji identitu, jazyk i kulturu. Jménem Rusínů mluvili Stefan Dura a Bogdan Haleczak, pracovníci univerzity v Zieloné Góře, Stefania Jawornicka, předsedkyně Společnosti Lemků a Ukrajinců v Lubušském vojvodství a další.

Součástí setkání byla hudební vystoupení. Lužickosrbskou kulturu zastupovala skupina Łokašina a písničkář Bernd Pittkunings.

Zahrály a zazpívaly také rusínské soubory, mohutný potlesk provázel vystoupení skupiny Łemkotower, která hrála moderní hudbu založenou na rusínských tradicích. Další program probíhal ve vsi Lipiny, kde se účastníci seznamovali s lidovou tvorbou obou národů. Lužičtí Srbové ukázali např. malování kraslic a vyšívání a předvedli lidové kroje z Mużakowska. Rusíni zaujali ukázkou malování ikon. Také kuchyně obou národů velmi chutnaly.

Účastníci se shodli, že chtějí v seznamování pokračovat, tentokrát pozvou Lužičtí Srbové Rusíny k sobě domů do Lužice.

(mm) Zdroj: Nowy Casnik, dolnolužickosrbský týdeník, 2010-43

ZE ŽIVOTA RUSÍNŮ NA SLOVENSKU

* V lednu a únoru proběhla řada tradičních rusínských plesů, mimo jiné 15. ledna **Rusínský silvestrovský ples v Habuře**. Touto společenskou akcí jeho účastníci přivítali nový rok podle juliánského kalendáře. V Prešově proběhl 16. ledna slavnostní **novoroční koncert Ruthenica**. Vystoupili na něm nejlepší rusínští zpěváci. Koncert byl věnován 20. výročí vzniku Rusínské obrody na Slovensku.

* Jestliže bude schválen návrh zákona z dílny vicepremiéra pro lidská práva a menšiny Rudolfa Chmela – a zatím to vypadá, že projde, bude to pro Rusíny revoluční věc. Návrh předpokládá **snížení hranice jazykové kvóty z původních dvaceti na patnáct procent**. Rusíni, kteří dnes mohou používat mateřský jazyk na úřadech v osmašedesáti obcích, by jej mohli používat ve sto třinácti obcích! Snížení hranice by dokonce mohlo přinést možnost používat chorvatštinu ve dvou a češtinu v jedné slovenské obci.

* Slovenská vláda připravuje **zákon o financování menšinových kultur**.

* Prešovský kraj chtěl koupit desetidílnou kolekci obrazů Andyho Warhola za 1,2 miliónu eur. Zastupitelstvo návrh neschválilo, poslancům se zdála tato suma vysoká. Podle odborníků je skutečná tržní hodnota souboru mnohem nižší, na světových aukcích se prý stejná dá pořídit za desetinu ceny.

* **Muzeum moderního umění Andyho Warhola v Medzilaborcích** má na čas o starost méně. Jeho zřizovatel, Prešovský samosprávný kraj, vyčlenil na nákup a nájem Warholových děl šest set tisíc eur.

* Jubilejní **10. Novoroční ples Rusínů v Bratislavě** se uskuteční 14. ledna 2012. Pořadatelé přijímají nabídky na spolupráci, nabízí se například firemní prezentace na této významné akci.

* V kapli **Neposkvrněného početí Panny Marie** v areálu Úřadu vlády Slovenské republiky se uskutečnila 23. února 2011 **řeckokatolická svatá liturgie**. Vedl ji o. Petr Sabol. Kapli zpřístupnila zaměstnancům a veřejnosti vláda z iniciativy premiérky Radičové loni na podzim. Od té doby tu probíhají střídavě římskokatolické, řeckokatolické, evangelické a pravoslavné bohoslužby.

* Internetový portál rusyn.sk přináší portrét významného rusínského buditele **Alexandra**

Duchnoviče. Koncem března si připomeneme sté čtyřicáté šesté výročí jeho úmrtí, v dubnu pak dvousté osmé výročí narození.

* Na webu najdeme i vizitku rusínského politika, vůdčí osobnosti rusínského národního obrození **Adolfa Dobrjanského** (1817 – 1901).

* Stejný server přetiskuje také studii Petra Kovala z internetového časopisu Dejiny na téma **Jan Ruman a jeho pohled na slovensko-rusínské vztahy na severovýchodním Slovensku ve 30. letech minulého století**. Jan Ruman se z pověření Slovenské ligy podrobně zabíral rusínskou otázkou. Jeho názory jsou dosti proslavené. Ne vždy k nim prý dospěl na základě objektivního studia situace...

* Statistický úřad na Slovensku připravil **postup obcí při přípravě sčítání a výkonu sčítání obyvatelstva**. To se uskuteční v květnu. Sčítání proběhne letos i v Česku.

* **Dokumentární film o Lemcích** vznikl v Lužickém Srbsku. Více se dozvíte na adrese www.rbb-online.de/luzyc/archiv/luzyc_vom_19_06_2010/film_wurzeln_schlagen.html. (Z Polska o tom informoval Pavel Chanas.)

* V **obci Osadné** si připomínají 85. výročí návratu k pravoslaví. Podle pramenů sahají počátky této obce do roku 1212, kdy tu zbojník Telepa údajně založil osadu. Mimochodem, nedávno úspěšně proběhl českými, slovenskými i dalšími kiny v Evropě jakož i filmovými festivaly film Marka Škopa o této obci. Uvedla ho v Praze i Společnost přátel Podkarpatské Rusi, po filmu byla beseda s jeho protagonistou Fedorem Vicem. (Viz zpráva na jiném místě časopisu.)

* Podle serveru rusyn.sk **dostávají nezaměstnaní ve Svidníku a ve Stropkově nejmenší podporu v rámci celého Slovenska**. Problém je ve výši vyměřovacího základu zaměstnance, ze kterého se platí pojistné na pojištění v nezaměstnanosti. V územní působnosti pobočky Svidník byly v roce 2010 nejnížší vyměřovací základy, byla tu tedy nejnížší i průměrná dávka v nezaměstnanosti. Obyvatelé si stěžují na podnikatele, kteří tu prý porušují zákony, například při výplatách zaměstnanců.

* Devětačtyřicet škol v Prešovském kraji mělo **chřipkové prázdniny**. V krizových týdnech navštívilo lékaře přes třináct a půl tisíce nemocných.

* V srbském **Novém Sadu** se 14. února konal **rusínský bál**. Účastnili se ho Rusíni a jejich přátelé z řady rusínských obcí. Zahrály a zazpívaly soubory z Nového Sadu a Ruského Keresturu.

* Koncem ledna proběhla v Medzilaborcích mezinárodní konference s názvem **Regionální rozvoj – výzvy pro Karpatský region**. Jde o pokračování a rozvíjení úspěšného projektu Analýza – integrace – síťování regionálních potenciálů Podkarpatského vojvodství a Prešovského kraje. Program je podporován v rámci přeshraniční spolupráce Polská republika – Slovenská republika 2007–2013.

* Obec Miková připravuje **20. ročník Mikovského festivalu rusínské kultury na počest Andyho Warhola**. Proběhne 30. a 31. července pod záštitou předsedy Prešovského samosprávného kraje. Už dnes je zabezpečen program! Vystoupí tu skupiny Sabrosa, Problém, folklórní soubor Makovica, zpěváci Otto Weiter, Marianna Železná, Barбора Džurbanová, Eva Mrázková a Andrea Uhlíková a řada účinkujících ze zahraničí.

* Začátkem února se konal v **Giraltovcích Den rusínské kultury**. Akcí navštívil rusínský aktivista Fedor Vico a mimo jiné tu byl promítnut i dokument Marka Škopa Osadné.

* Dokumentarista **Jaro Vojtek**, autor zajímavého snímku Hranice, o kterém už jsme v časopise Podkarpatská Rus psali, byl **hostem druhého ročníku filmového festivalu Cinema Mundi** v Brně, který proběhl od 2. do 9. března.

* Snímek **Alexeje Denisova Tragédie Haličské Rusi** popisuje tragédii tisíců haličských Rusínů v době 1. světové války. Dokument trvá necelou třicetvřetehodinku a najdete ho na internetové adrese http://filmxe.ru/news/tragedija_galickoj_rusi_onlajn/2010-12-22-7518.

* A ještě jednou ze světa filmu: **dokument o Michalovi Baludanském**, rodákovi z Humenného, učenici a rektoru Petrohradské univerzity, který v 18. století významně ovlivnil dějiny carského Ruska, vzniká v Humenném. Jeho režisér František Zalonder do snímku obsadil i několik Humeňanů. Film se natáčí v koprodukcii s Ruskem a bude se na něm pracovat přibližně rok.

(top)

Teodor Romža: Umřít za Krista znamená věčně žít

Toto heslo plně vystihuje osobnost rusínského mukačevského řeckokatolického biskupa – mučedníka, od jehož narození letos uplyne 100 let. Zároveň si připomínáme 10 let od jeho blahorečení.

Teodor Romža se narodil se 14. dubna 1911 ve Velkém Byčkově (Bočkově) na Podkarpatské Rusi jako deváté dítě v chudé rodině pracovníka železnic. Jeho rodiče Pavel a Marie vedli své děti k hluboké zbožnosti v řeckokatolické církvi.

Už jako student gymnázia v Chustu, které absolvoval v r. 1930, se rozhodoval mladý Teodor pro kněžské povolání. Na doporučení tehdejšího mukačevského biskupa Petra Gebeje odešel talentovaný student studovat teologii a filozofii do Říma, kde o Vánocích roku 1936 přijal kněžské svěcení a den poté sloužil primiční sv. liturgii v bazilice sv. Pavla postavené nad hrobem apoštola Pavla.

V roce 1937 se vrátil domů a od září do února následujícího roku absolvoval povinnou vojenskou službu v Praze.

Po jejím ukončení byl jmenován administrátorem farností Berezovo a Nižnyj Bystrij v chustském okrese. Zde se setkává s velkou zbožností prostých lidí, ale i s velkou chudobou. Bylo tu však i mnoho ateistů a pravoslavných, proto pastorence nebyla lehká. Po roční pastorační práci jmenoval biskup Alexandr Stojka T. Romžu spirituálem v užhorodském kněžském semináři a zároveň profesorem filozofie, kterou přednášel až do roku 1944.

Těsně před příchodem Rudé armády na Podkarpatskou Rus za hřmotu střelby z děl a výbuchů bomb na blízké frontě byl třiatřicetiletý Teodor Romža jmenován Svatým Otcem Piem XII. titulárním biskupem appijským, 24. září 1944 přijal v užhorodské katedrále biskupské svěcení z rukou hajdudorožského biskupa Nikolaje Dudaje a stal se pomocným biskupem mukačevské řeckokatolické eparchie.

Mladý biskup v pohnuté politické situaci a uprostřed nebezpečí, které hrozilo řeckokatolické církvi už po obsazení Podkarpatské Rusi sovětským vojskem od 27. října 1944 a následně po její anexi Sovětským svazem v listopadu 1945, nepodléhal nátlaku, vykonával svou pastorační službu s nesmírnou odpovědností a dodával odvahu věřícím.

Komunistický režim se rozhodl zlikvidovat řeckokatolickou církev. Biskup Teodor Romža

je předvoláván na úřady k výslechům a přesvědčován, aby přestoupil na pravoslaví. Vzhledem k tomu, že se postavil na odpor, bylo třeba ho fyzicky odstranit. Jevil se jako úhlavní nepřítel záměrů sovětských úřadů – likvidaci řeckokatolické církve.

Dne 26. října 1947 (na svátek Krista Krále) přijal biskup pozvání do farnosti Lochovo za účelem posvětit obnovený chrám v obci Lávky. Při zpáteční cestě následující den před vesnicí Ivanovice do kočáru s biskupem Romžou a jeho doprovodem narazilo zezadu vojenské auto. Kočár se převrátil, koně byli na místě mrtví, T. Romža s doprovodem zranění. Z druhého podezřelého auta – gazíku – vyskákali muži a železnými tyčemi raněné tloukli, aby je zabili. Záměr jim překazil příjezdějící poštovní vůz z Mukačeva. Útočníci okamžitě odjeli. Atentát se nezdařil. Poštovní zaměstnanci raněné odvezli do mukačevské nemocnice, kde byl biskup Teodor Romža známým a svědomitým chirurgem Alexandrem Fedincem operován. V nemocnici tehdy sloužily řeholní sestry baziliánky. O biskupa Romžu se starala sestra Theofila, kterou střídala manželka o. Bačinského, raněného spolupacienta. Z opatrnosti podávaly samy stravu nemocným. I přes tuto ostražitost byla sestra Theofila zákeřně vedoucím lékařem dr. Bergmanem na chvíli odvolána a k lůžku nemocného se dostala agentka NKVD Odarka, která biskupa otrávila. Co se nepodařilo při inscenované havárii, po-

dařilo se rukama této dívky v noci 1. listopadu 1947. Spolupacient o. Bačinský, který nespál, vše viděl. Dle jeho svědectví poslední slova umírajícího byla: „Ó Isuse! „ (Ó Ježíši!).

Převoz zesnulého biskupa Teodora Romži z Mukačeva do Užhorodu se konal v noci, aby se s ním věřící nemohli rozloučit. Ale opak byl pravdou. Podél cesty očekávalo pohřební procesí mnoho truchlících věřících. Biskup byl pochován v kryptě užhorodské katedrály 4. listopadu.

Sestra Theofila byla 28. ledna 1948 zatčena a vyšetřována do naprostého vyčerpání. Teprve v roce 1989 vyšla najevo pravda o okolnostech vražedných záměrů, o utrpení a vraždě biskupa – mučedníka. Osobně o tom svědčila sestra Theofila, která – falešně obviněna ze spoluúčasti na vraždě – byla odsouzena na deset let a vězněna osm let. V samizdatu vydala své paměti. K odhalení pravdy později přispělo i svědectví generála NKVD Sudoplatova.

Teodor Romža se stal symbolem odporu proti nelidskému ateistickému komunistickému režimu. Většina řeckokatolických kněží přestup na pravoslaví odmítla. Asi 130 jich proto skončilo v sovětských koncentračních táborech.

Svatý Otec Jan Pavel II. při návštěvě Ukrajiny 27. června 2001 Teodora Romžu prohlásil za blahoslaveného.

Téměř po šedesáti letech byl v Budapešti proveden speciální výzkum k ověření pravosti ostatků. Po ukončení výzkumu probíhala od 25. června 2003 velkolepá mezinárodní slavnost přenesení ostatků mučedníka dle zvyklostí byzantské tradice. Slavnostní procesí s relikviemi, které vyšlo z Budapešti, pokračovalo přes poutní místo Máriapócs a Sobrance a 27. června došlo na slovensko-ukrajinské hranice, kde se shromáždilo mnoho věřících, zástupců celé mukačevské eparchie. Procesí pokračovalo užhorodskými ulicemi do kněžského semináře, který nese biskupovo jméno a kde byla sloužena sv. liturgie. 28. června procesí pokračovalo do užhorodského zámku, kde na ruinách chrámu, ve kterém byla roku 1646 podepsána Užhorodská unie, byla na oslavu mučedníka sloužena archijerejská sv. liturgie. Po jejím ukončení oslovil dojemně přítomné o. Michal Maslej, poslední žijící přímý účastník atentátu, který jako bohoslovec tehdy biskupa doprovázel. Průvod pak vstoupil do katedrály Povýšení sv. Kříže, kde v kapli v levé části chrámu byly ostatky biskupa mučedníka slavnostně uloženy.

MARIANNA KRÍŽOVÁ

Fero Fenič: Bůh věděl, co dělá, když oddělil Podkarpatskou Rus od Ukrajiny

Dokončení ze strany 3

Nižná Šebastová je vesnicí zapomenutých lidí. A když jsem dostal tu cenu, moji dávní známí, rodáci a kamarádi mi volali, že ji pražské zastupitelstvo schválilo. Kvůli nim jsem tedy tu štrapáci absolvoval – věděl jsem, že největší radost bude ta jejich, a nakonec to tak i bylo. A já jsem tam měl možnost setkat

se i s lidmi, které jsem neviděl třicet let. Všichni se tam sešli a bylo to moc hezké.

Vaše vesnice je dokonce zmíněná v posledním řadě seriálu Nemocnice na kraji města!

Ano, můj spolužák režisér Viktor Polesný kvůli tomu přepsal jeden dialog. Já se na seriály moc nedívám, takže jsem to nevěděl – Viktor Poles-

ný mi o tom vyprávěl teprve nedávno. V jedné scéně se vyskytovala jakási sestřička ze Slovenska, které měl někdo říct: vy jste přišla z kdovíjaké díry! A on si prý vzpomněl na mě a moji vesnici a předělal to tak, že onen člověk povídá: vy jste určitě přišla z nějaké Nižné Šebastové! Tak má naše vesnice pomníček.

TOMÁŠ PILÁT

Vlasteneční Huculové

Zeptáme-li se u někoho nás, co ví o Huculech, většinou se mu vybaví koňské plemeno v oblasti Krkonoš, kde se dodnes pěstuje jejich chov. Slovo však má i jiný význam. Při svých návštěvách v okolí Jasiny se setkávám s místními rázovitými Rusíny, kteří neskrývají svoji hrdost na příslušnost k huculskému etniku. A nelze v tom spatřovat jen jakési nostalgické vzpomínání seniorů na minulost. Oni s tím jménem chodí a žijí, mladí i staří se jím pyšní. Když jsem pátral u sotva půlstoleté Vasiliny K. z Jasiny po příčině jejího huculského sebevědomí, zavzpomínal jsem na dobu, kdy jsme i u nás byli prodchnutí takovým zápalom vlastenectví. Obávám se, že to bylo dávno, někdy ve válce. S obdivem hledím na zrušení, stočí-li se řeč na její nevelkou huculskou národnost. Podobné vlastenecké zanícení je hodno chvály o to víc, že chodila do školy za tuhého sovětského centralismu, kde jistě nebylo v školních osnovách nic o Huculech. Dnes u nás dovede pochopit podobné patriotické nadšení snad jen fanda pro sportovní klub.

Huculové nejsou zeměpisně rozloženi jen v jednom státě. Je to východoslovanské etnikum obývající svahy Karpat zasahující však i do rumunských žup. (Bukovina, Haličská oblast). Tam se však už dá mluvit o národnostní rozředěnosti – řekl bych, že huculské ohnisko je v širokém okolí Hoverly a jakousi osou je trasa Jasina – Rachov. Jaký div, že s tak spanilou horskou přírodou jsou Huculové srostlí, mají blíž ke zvěři – většinou ke svým živitelům. Zdálo by se, že jejich zájem je upřen především na obživu a tudíž dění v dalekém okolí je mimo jejich zájem. Proto pro mne bylo překvapením líčení básníka a spisovatele Grendži Donskyho o povstání Huculů proti Maďarům na konci první světové války. Několik staletí neutlumilo touhu malého národa po svobodě. Překvapovalo mě, že v čele odboje proti cizímu vojsku vynikli hrdinstvím právě Huculové a to v tisícovém množství, vyzbrojeni puškami i kulomety. K povstaleckým vojskům se spontánně přidávaly z okolních obcí tisíce Huculů a záhy ovládly území od

Jasiny k Bočkovu. Jak dále líčí autor ve svém vzpomínání „Od Jasiny do Sihatů“: „Nelze perem popsat radost, jaká se zmocnila obyvatelstva, se slzami v očích vítali povstalece, líbali ručnice, hladili bodáky, které jim přinesly svobodu... všude radost, všude spokojenost...“ Jinak se vyvíjela situace v západní části země. Když uherští politici viděli hromadný úprk před huculskými povstaleci, snažili se vyjednávat. Podkarpatoruští představitelé přistoupili na dohodu s Maďary, kteří vyhlásili pro tento region v prosinci 1918 autonomii. Avšak Huculové se projeví jako nekompromisní vlastenci, pro které bylo přijatelným řešením pouze to, že vetřelci opustí jejich rodnou rusínskou půdu.

Kdykoliv procházím Jasinou, vždy se mi vybaví stateční Huculové, kteří jako první zdvihli prapor odporu proti staletým utlačovatelům. A můj pohled na sebevědomou Vasilinu K. je naplněn o to větším uznáním, čím méně tuší, jakou historií se mohou Huculové pyšnit.

JAN ROMAN

Foto reproto David Pilát

Josef Řeřicha: Kostelík v Roztokách Plavjanských z 18. stol.

O národnosti (nejen) ve sčítacích arších

Dokončení ze strany 1

Jenže sovětským i zdejšími komunistům se po druhé světové válce hodilo, aby Rusíni byli násilně prohlášeni za Ukrajince, vřadyť právě k Ukrajině byla Podkarpatská Rus připojena jako její „Zakarpatská oblast“. Rusíni, kteří žili v naší republice, se poté samozřejmě většinou raději hlásili za Čechy či Slováky než za Ukrajince. Obdobné to bylo i s řeckokatolickým náboženstvím: církve v Podkarpátí i v Československu škrtly pera zrušili, kněze i věřící nutili k pravoslaví. Kněží, kteří to neudělali, skončili zpravidla na Sibiři. O tragickém osudu jednoho statečného řeckokatolického duchovního, biskupa Gojdiče, píšeme v tomto čísle našeho časopisu.

Proč tyto dějinné skutečnosti připomínat v souvislosti se sčítáním? Proto, že důsledky násilných opatření komunistické éry dosud nebyly překonány. Především pokud jde o národnost. Vidíme to na vztahu Rusínů ke své národnosti, především těch, kteří přicházejí z Podkarpatské Rusi k nám za prací či na studia. Žije jich tu mnoho tisíc, ale často vůbec netuší, že jsou vlastně Rusíni. Mnozí se začali o svou národnost zajímat teprve v Česku. Ať už pod vlivem médií, národnostně uvědomělejších krajanů či dlouhodobě zde žijících Rusínů. Před deseti lety, kdy bylo poslední sčítání lidu, mnozí rusínští spoluobčané se do sčítacích archů psali jako Ukrajinci. Ve statistikách se jako Rusíni pak objevili především zdejší starousedlí příslušníci této národnosti. (Pro srovnání: jiná situace byla už před deseti lety na Slovensku, kde přes ukrajinizaci minulých let se k rusínské národnosti přihlásilo mnohem víc občanů než k ukrajinské.) Nezájem a lhostejnost řady hlavně mladých lidí o vlastní národnost se zvolna překonává.

Projeví se to i v číslech získaných při sčítání obyvatelstva?

AGÁTA PILÁTOVÁ

Rusínské cerkve v grafikách Josefa Řeřichy

Působení rusínských dřevěných kostelíků na Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku učaroval mnoha umělcům, spisovatelům, pozorovatelům. Například český geograf Matoušek o nich napsal: „Vrozený umělecký smysl Rusínův projevil se nejkrásněji ve výrazných dřevěných kostelících – cerkvích.“ (Viz článek prof. Ivana Popa v tomto čísle.) V nové době se za nimi vypravila například rusínská malířka z Prešova Anna Gajová či český fotograf Jiří Havel, jehož fotografickou publikaci jsme před časem vydali.

Jedním z těch, koho tyto skvosty inspirovaly, byl i český inženýr a grafik Josef Řeřicha (12.11.1872 – 5.12.1959). Vystudoval stavební

inženýrství v Praze, kde také léta působil v oddělení pro vodní stavby u zemského úřadu. Po odchodu do penze (1928) se soustavněji věnoval kresbě a grafice. Společně s malířem A. Hudečkem procestovali v letech 1929–35 Podkarpatskou Rus a východní Slovensko. Z těchto cest vytěžil rozsáhlý cyklus kreseb i dřevorytů, mj. soubor Dřevěné kostelíky v oblasti Karpat, které byly také vydány v omezeném počtu exemplářů r. 1937. S úvodní statí Václava Mencila vyšly znovu v roce 1948. Řeřichovy grafiky mají vedle výtvarné kvality také nedozírnou historicko-dokumentární hodnotu – vřadyť většina ze staveb, které zachycuje, už neexistují.

(ap)

Sen o Podkarpatské Rusi

*Pokračování z č. 4/2010: další část kapitoly
z knihy Pavla Kosatíka České snění –
Sen o Podkarpatské Rusi*

S Podkarpatskem to musí být jinak, psaly české noviny: důvěru tamních lidí, kteří se rozhodli hledat záchranu v československé demokracii, nelze zklamat. Ale jak s touto zemí správně zacházet? Text saintegermainské smlouvy naznačoval, že autonomie má být provizoriem, které umožní Rusínům politicky vyrůst, tak si aby o svém budoucím a už definitivním státoprávním uspořádání rozhodli sami. Nemuseli by se pak nutně přidat (soudilo se v Praze) jenom k Maďarům či Rusům, ke kterým měli zeměpisně i politicky blízko. Proč by nemohli svůj volně koncipovaný svazek s československem proměnit ve svazek pevný a trvalý?

Co tedy s „dočasnou“ správou, jak vážně ji založit a kolik do ní investovat? O českou osvětu začali pečovat lidé jako Alois Hora, český podnikatel, dřevař?, který na Podkarpatsku působil už před rokem 1918 a znal jak místní hospodářské poměry, tak mentalitu lidí. Věřil v možnost dlouhodobého státního připojení. Spatořoval v něm hlavně možnost, jak by se vnitrozemský stát mohl domoci spojení s mořem. „Plavba po Dunaji a Labi prochází zeměmi nám nepřátelskými, kde na ochotu nikdy počítat nemůžeme, a mohla by nám tedy tato cesta být v budoucnosti ztěžována. Přes Karpatskou Rus můžeme však docílit dvojího nového spojení s Černým mořem, a to jednak dráhou ukrajinskou přes Černovice a Oděsu a navrženou novou dráhou údolím Zlaté Bystřice do Galace. Oba národy, jak rumunský, tak ukrajinský, nemají přičiny k nepřátelství s naším národem.“

Než byly definitivně určeny československé hranice, žádal Hora dokonce připojení „velkého Podkarpatska“, území podstatně většího, než jaké se nakonec v ČSR ocitlo. „Jako je Užhorod srdcem západní Uherské Rusi, tak je Sighet srdcem východní části, a převedení života do jiného centra je již z důvodů vytvoření terénu nemožno. Bez Sighet byla by východní Uherská Rus neschopna života!“ Když však rozhodnutím mírové konference Marmaróšská Sighet zůstala mimo československé území, Uherská Rus to přežila, o Horovi nemluvě.

Hora nebyl imperialista; pokud mu na něčem doopravdy záleželo, pak na tom, aby v Praze pochopili rusínskou mentalitu a vyhnuli se zbytečným nedorozuměním. V tom smyslu působil nejdřív trochu zvláštně jeho požadavek, aby se „Rus“ na východě stal občanem privilegovaným, nikoli jen rovnoprávným. V demokratické republice bylo „víceúrovňové“ občanství obtížné si představit, Hora však vysvětloval: „Rus, u nějž je vrozena krutá nenávist k jeho utlačovatelům a jenž stal se dlouholetým útlakem nedůvěřivým, neuzná nikdy rovnoprávnost se židem a Maďarem za vytuženou svobodu. Rus musí od začátku vidět, že nastává nová doba, pravá svoboda ruského lidu, bez kliček a úkladů zastřených a jen navenek opravdově míněných. A to uvidí jen ve vysloveném privilegování své národnosti! Veškerá správa musí být ruská, ani jedno místo nesmí být obsazeno

Okresní úřad a řeckokatolický kostel ve Velkém Berezném

národností maďarskou nebo Židy, úřední řeč musí být ruská, dvojazyčné vyhlášky budily by nedůvěru. Zákony musí stavět Rusa všude na prvé místo a musí mu zaručovat svobodu v nejširším slova smyslu.“

Češi z toho měli pochopit, že na východě republiky platí jiná pravidla než ta, jaká zaváděl Masarykovi demokraté v Praze. Hora sám naznačoval, že budování demokratické správy přinese ještě další potíže: dost dobře nepůjde prospět Rusínům bez Rusínů, a protože nejméně tři čtvrtiny obyvatel země jsou negramotné a vrstva inteligence tenčí než na Slovensku, zabere výchova k demokracii dlouhý čas. Místní lidé nemají národní tradice ani psané dějiny; místo nich si vyprávějí legendy o zbojnících a loupežnících, jako je Nikola Šuhaj. Nevymezují se mezi sebou podle příslušnosti k národu, ale podle své víry. Ekonomicky jsou neuvěřitelně zaostalí: neznají pluh; jsou to teprve pastevci, nikoli zemědělci. Kamna v jejich primitivních chalupách nemají komín, takže kouř po zatopení proudí do místnosti. Lidský život si tady ponechal podobu, kterou jinde opustil před staletími.

I profesor Karel Kadlec, další autor z první vlny českých zpravodajců o východním území, upozorňoval na to, že republika na sebe jeho připojením vzala víc břemen než práv a výhod. „Součástí republiky stalo se území z odlehleho státního střediska těžko ovladatelné, území celou svou povahou ostatním dvěma součástím dosti cizí, s lidem hmotně i duševně zanedbaným, území, jež sotva asi lze pokládat za trvalejší příslušnost našeho státu.“ Kadlec neměl pochyby, že se Podkarpatská Rus jednou spojí s Ukrajinou: „Bude dobře, když si naše veřejnost uvědomí, že jsme jen přechovavateli cizího depozita, které někdy budeme musít vydat.“

Mezi prvními českými podkarpatoruskými experty byli také optimisté – jako Vojtěch Lev, který v roce 1920 vábil české lidi na východ s tím, že se tak Češi přiblíží k moři a k Rusku (na existenci krvavé Leninovy diktatury nebral ohled). Tyto hlasy však byly v menšině, skeptici byli na počátku dvacátých let v převaze. Český úředník v Užhorodě V. Drahný popisoval v roce

1921 východ republiky jako „nevlastní, ale nám milé dítě, které jsme si vzali na vychování“ a které bude brzy „vráceno svým bratřím“. Profesor Viktor Dvorský komentoval v polovině dvacátých let podle něj převažující české mínění v té věci: ČSR vykonává na východě dočasný mandát, jehož smyslem je připravit je pro příštího držitele.

Bylo by asi unikátním případem v dějinách, kdyby úřednictvo státu převzalo správu nad cizím územím jen proto, aby se ho později mohl snadněji zmocnit někdo jiný. Náklady na výkon státní správy se na Podkarpatské Rusi během pár let vyšplhaly na 300 milionů korun ročně, což bylo mnohem víc než „udržovací“ částka. Přitom šlo, jak už bylo řečeno, v prvních měsících a letech o diktaturu – která měla k původním představám amerických Rusínů daleko.

V lednu 1920 se proto do Prahy vydala rusínská delegace se stížnostmi určenými jak prezidentu Masarykovi, tak vládě. O administrátoru Brejchovi se v jejích podkladech psalo jako o „gubernátorovi“ (sám si tak prý od podřízených úředníků nechával říkat) a o jeho lidech se tam mluvilo jako o „stvůrách“. I Ministři Beneš, Švehla a Hodža v Praze podobný tón odmítli, setkání však přivedlo Hennequinův i Brejchův pád a v květnu 1920 jmenování prvního podkarpatoruského guvernéra, „Američana“ Žatkoviče.

PAVEL KOSATÍK

*(Pokračování textu Pavla Kosatíka
přineseme v dalších číslech.)*

HUSOVA KNIHOVNA V MODŘANECH
Komořanská 35/12, Praha 4

**Výstava Jiřího Havla
Podkarpatská Rus**
/fotografie 1998–2008/

Otevřeno do 11. dubna 2011
Vždy v pondělí 11–18 hod.,
středa 9–17 hod., čtvrtek 13–19 hod.

Foto archiv

Vzpomínky na Mukačevo

Pokračování z č. 3/2010

Když už i na Podkarpatské Rusi bylo vidět, že dojdeme asi osudu stejného jako pohraničí české, vypravili jsme dědečka s Jardou domů a dali jsme jim s sebou některé dražší věci kancelářské, aby nám je u nich schovali. Tenkrát už nemohli jet normální tratí přes Bohumín, muselo se jet přes Vlárský průsmyk. V druhé polovině října bylo nám už v Mukačevu těžko. Toužila jsem jen do Čech, kde jsem si myslela, že bych byla bezpečnější. Dálka Mukačeva od Čech mě přímo děsila.

Zabalili jsme ještě honem dva veliké kufry se šatstvem a látkami a zaslali je do Počernic, abychom, kdyby se nedalo pro tak velkou dálku nic

zvláště když jsem někde zaslechla zprávu, že na Slovensku často vagony stojí v širém poli a lidi je vykrádají. O ostatním nábytku, co nám zůstal, jsme mysleli, že jej odvezeme ještě později, v případě, že bychom skutečně museli utíkat. 2. listopadu 1938 byla konference Němců a Italů ve Vídni, kde se rozhodovalo o našem osudu. Byl to smutný den, den mých 34. narozenin. Taťka byl na Slovensku a já s dětmi sama doma. Čekali jsme na večerní zprávy a v 10 hodin večer jsme se to dozvěděli. Bylo pro nás strašné, když jsme slyšeli, že velká část Podkarpatské Rusi i s Mukačevem a Užhorodem připadá Maďarům. Ihned jsme se dali do nového balení věcí a taťka jel zamluvit vagon, ale žádný nedostal. Do 8. listopadu jsme se museli vyklidit. Sehnali jsme nákladní

velmi nepohodlné a unaveni jsme byli, zvláště taťka u řízení po tolika nocích nevyspání.

Přes Slovensko nás několikrát zastavily pověstné Hlinkovy gardy, které rády rabovaly, ale nestalo se nám nic. Jen u Púchova nám vlezl na blatník nějaký blázen a nemohli jsme ho dostat dolů. Po Moravě jsme jeli neproniknutelnou mlhou, takže u Kroměříže jsme museli zůstat na silnici v poli, nevěděli jsme, kde jsme. K ránu jsme se mlhou dostali dále, ale zase jsme nevěděli, kde se nacházíme, bylo s podivem, že jsme se konečně dostali na hlavní silnici na Brno. Tam jsme se chytli za nákladním autem, a to nám ukazovalo cestu až k Brnu. V Novém Městě jsme se sešli s Jardou, Urbanem a Kociánem, kteří evakuovali několik dní před námi evakuačním vlakem a směli vzít každý 3 kg zavazadel. Odvezli i nám takto trochu věcí. Ráno 8. listopadu dojeli jsme na Křižánky. Nejvíce byl nad naším osudem pohnut dědeček, který znal naše zařízení a práci v Mukačevě, a který nás upřímně litoval.

Poněvadž jsme nevěděli nic o našem vagonu zasláném do Počernic, jeli jsme se tam podívat a po cestě jsme se poptávali na nějaký domek, abychom měli svůj domov. V Počernicích byl nábytek v pořádku, složený v jedné truhlářské dílně. Když jsem jej tam viděla, bylo mi do pláče. Teprve jsem začínala cítit, že jsme ubozí a že nemáme kam jít. Rodiče nás sice zvali, ať tam zůstaneme, ale po několikadenním pobytu jsem viděla, že zůstat tam měsíc nebo déle by mě zničilo. Proto jsem raději volila méně pohodlný pobyt na Křižánkách, kde jsem aspoň po takovém utrpení více duševně netrpěla.

Cestou z Počernic zpět hledali jsme domek, abychom nebyli na obtíž příbuzenstvu, které na nás zrovna s nadšením nehledělo. V Chrudimi jsme našli domek a bez velikého rozmýšlení jsme na něj dali zálohu. Bylo nám hned lehčeji přes to, že Chrudim nám byla zcela cizí, ale měli jsme aspoň něco svého. Jarču jsme nechali v Chrudimi chodit do gymnázia, zameškala školu a byla stejně hodně pozadu, taťka odjel s mládenci na Slovensko měřit a já s Pepou jsme zůstali na Křižánkách. Byli jsme tam celkem měsíc a za hrozných mrazů před vánočními svátky se stěhovali do svého. Zkusili jsme v mokré novostavbě zimy a vzpomínali na mukačevský barák.

V těch dnech přišel nám taky nábytek ze Slovenska. Všecko se tam muselo dopravovat jen auty, dráha více na východ byla po okupaci částí Slovenska Maďary přefata, nemohla dopravovat. Věci byly tedy nejdříve stěhovány z Mukačeva do Humenného – 110 km a pak asi 60 km do Prešova. Aby se dostal vagon, muselo se „mazat“. Celé stěhování stálo asi 4 800 Kč.

Až 19. prosince 1938 sešli jsme se konečně zase všichni doma, v novém domově v Chrudimi. Ulehčilo se nám, že je po trampotách, ale budoucnost byla nejistá, nevěděli jsme, jak s námi bude dál. Těžko se nám zvykalo v novém prostředí a jen jsme vzpomínali. Z Mukačeva jsme dostávali neradostné zprávy, do domu se nám nastěhovali maďarští teroristé. Rozhodli jsme se, že mukačevský dům prodáme.

IRENA PREISLEROVÁ
(Dokončení v příštím čísle)

Rodinné foto je z roku 1932, v pozadí je mukačevský monastýr.

zachránit měli aspoň co na sebe. Chaos byl všude veliký a nikdo nevěděl nic jistého. Každým dnem kolovaly jiné zprávy. Před koncem října přišel k nám Rejman, který bydlel jako legionář v legionářské vesnici Svoboda u Baťova a oznámil, že Svoboda je už celá vyklizená, lidé dostali evakuační vlak do Čech, ženy a děti že už odjely, muži byli dosud s povozy v Mukačevě a hodlali cestu do Čech vykonat na vozech. Prodávali ještě koně a dobytek. Vyprávěl, jak Maďari jim přímo pod rukama rabovali, v noci se tam střílelo. Po vyprávění Rejmanově dohodli jsme se s taťkou, že si objednáme vagon a že zašleme lepší nábytek do Čech. Druhý den ráno zajel taťka na nádraží, kde ještě dostal vagon (musel na něj připlatit) a honem jsme balili. Bylo nám u toho těžko. Chvilí jsme spěchali a zase se rozmýšleli, není-li to zbytečná práce. Vagon měl odjet třetího dne ráno. Byla to veliká práce, za tak krátkou dobu složit a zabalit tolik nábytku a věcí.

Večer 28. října byl vagon uzavřen a na nádraží ujistili taťku, že ještě v noci odjede. Nevěřili jsme a taťka stále kontroloval, co s vagonem je. Skutečně tu noc byl odeslán a byl to poslední evakuační nákladní vlak do Čech. Čekali jsme v poloprázdném bytě, co bude dál. Plakala jsem pro svoje věci, které jsem tak poslala do nejistoty,

auto a chtěli nechat dopravit věci na Slovensko do Humenného, kde taťka měl práci a odtud jsme chtěli později dostat všecko do Čech. V neděli 6. listopadu před večerem jsme konečně mohli nakládat. Auto bylo poměrně malé a věcí mnoho. Museli jsme mnoho věcí i nábytek nechat v Mukačevě. Byl to krásný slunný den, ale bylo tak smutno. Seděli jsme po celý den v opuštěné hale, bez jídla, ale hlad jsme neměli. Svítal měsíc a byl mráz. Na noc jsme opouštěli svůj barák a zanechávali jej cizím lidem. Přesla jsem všechny místnosti, rozloučila se se vším, co jsem tam zanechala, i s přáteli. Byl to smutný odchod ze svého do nejistého. Jen jsem si tak myslela, jestli ten, kdo tolik trápení zavinil, dojde správně odplaty.

Jeli jsme za nákladním autem a po půlnoci dojeli do Humenného. Silnice mezi Mukačevem a Užhorodem a dál k západu byla jedním řetězem světél, bylo to něco strašného pro nás, kteří jsme po této silnici tak často jezdili. Vlaky na východ už nejezdily, proto se všecko muselo vozit auty, jezdili vojáci a auto kolonami a jezdilo obyvatelstvo, které se stěhovalo. V Humenném jsme složili nábytek u Vasilků, kde nám pronajali světnici a jeli jsme sami do Čech. Auto jsme měli plné věcí, že byl div, jak se tam vešli. Seděli jsme

Krutá smrť prieskumníka

Veľa je dosiaľ nepoznaných skutočností zo života odvážneho Ivana Kubince, prieskumníka a príslušníka 1. československej samostatnej tankovej brigády, ktorá tvorila súčasť 1. československého armádneho zboru v ZSSR. Nezachovala sa ani jeho fotografia. Narodil sa v chudobnej mnohodatej rodine, čo trela biedu a nebolo v nej ani pomyslenia aspoň raz sa vyfotografovať. Až po jeho smrti neznámy maliar načrtnol jeho portrét; zrejme podľa rozprávania jeho bojových druhov pokúsil sa čo najvernejšie vytvoriť jeho podobizeň.

Podľa zachovanej matriky sa vie, že Ivan Kubinec sa narodil 26. apríla 1923 v Novoseliciach, okres Tjačevo na Podkarpatskej Rusi. Bol to kraj bohatý na prekrásnu, takmer nedotknutú prírodu s hustými bukovo-ihličnatými lesmi, voňavými vysokohorskými lúkami – poloninami, ale vládla tu veľká bieda.

Nezachovali sa takmer žiadne písomnosti o jeho krátkom živote. Nič sa nevie o jeho školských rokoch, ba ani kedy sa stal príslušníkom 1. čs. samostatnej tankovej brigády 1. čs. armádneho zboru v ZSSR, ktorá vznikla po prebudovaní tankového pluku na brigádu v júni 1944. Pri vzniku mala 834 príslušníkov a vyzbrojená bola sovietskymi tankami, najmä T-34. Prešla strastiplnú, ale zároveň úspešnú bojovú cestu, ktorú nastúpila v septembri 1944, keď sa zúčastnila Karpatsko–duklianskej operácie, predovšetkým pri oslobodzovaní mesta Dukla a v bojoch o Dukliansky priesmyk, kde utrpela veľké straty. S delostreleckými jednotkami 1. čs. armádneho zboru v ZSSR sa 15. januára 1945 zúčastnila prielomu fašistickej obrany pri Jasle. Vo februári ju v Kežmarku doplnili na plné bojové počty, mala 1600 príslušníkov a 65 tankov. V marci a apríli 1945 sa zúčastnila Ostravskej operácie.

Z neveľa informácií, ktoré sa o živote Ivana Kubince zachovali, asi najcennejšie sú články uverejnené v roku 1965 v Zakarpatskej Pravde a útlá publikácia vydaná obcou Štítina, ozrejmili aspoň niečo z jeho života.

Ivan Kubinec bol poldruha roka ženatý. Keď jeho manželka spomínala na svojho Ivana, uviedla, že nebolo v Novoseliciach iného takého dobrého chlapca. Mária však čoskoro spoznala, že pod vonkajšou mäkkosťou sa skrýva aj tvrdosť. Najmä vtedy, keď jej Ivan oznámil, že sa rozhodol odísť na front. Presviedčala ho, koľko len mohla, aby neodišiel, ale bolo to zbytočné. Keď sa na vršku nad dedinou s ním lúčila, podala mu malú dcérku a privinula sa k nemu. On však rázne povedal: „Nechaj ma, už som sa tak rozhodol a už neustúpim.“ A odišiel – nikdy viac sa už nevideli, ba neprišiel od neho ani jeden list, nijaká správa.

Ivan Kubinec bol príslušníkom 1. čs. tankovej samostatnej brigády, veliteľom ktorej bol major, neskôr podplukovník Vladimír Janko, bojovala vo zväzku 38. armády. Pätnásteho apríla 1945 brigáda prekročila československé hranice východne od obce Sudice a začali

Portrét Ivana Kubince

Pomník I. Kubincovi v Štítine

sa boje o oslobodenie miest a dedín, čo tvorili moravsko–sliezsku krajinu, ale v dôsledku mníchovskej zrady sa stali súčasťou Nemeckej ríše.

Od 15. apríla do 17. apríla 1945 sa 1. čs. samostatná tanková brigáda zúčastnila ťažkých bojov o oslobodenie mnohých obcí a osád. Vo večerných hodinách 17. apríla rozbila nemeckú obranu na prístupoch k rieke Opava, neskôr oslobodila Kravaře a Kouty. V nasledujúci deň v ranných hodinách sa tanky prepravili južne od Kravář cez riečku Opavu. Prechod cez ňu upravili sovietski ženisti. Zoradili tanky do bojovej zostavy a paľbou kryli sovietskych delostrelcov zlikvidovali hitlerovcov, zaútočili na osadu Dvořisko a ďalej pokračovali smerom na Štítinu. Československí tankisti a vysadená jednotka samopalníkov so sovietskou pechotou prenikli cez osadu Dvořisko a dosiahli severo-

západný okraj Štítiny. Tam sa Nemci zakopali v mnohých pevnostiach na statku za potokom, pričom most do mlyna vyhodili do vzduchu a v Štítine sa pevne držali.

Na dvere malej pracovne oproti malému pivovaru, v ktorej sa ukrývalo vyše tridsať miestnych obyvateľov, niekto ticho zakľopal. Ukrývajúci sa zľakli, či to náhodou nie sú fašisti, ale keď počuli „naši“, otvorili im. Bola to prieskumná hliadka príslušníkov čs. tankovej brigády. Keď sa rozviedčici dozvedeli, čo potrebovali vedieť, rýchlo odišli.

Do svitania sovietske jednotky 38. armády sa rozmiestnili okolo celej Štítiny a s príchodom nového dňa sa rozpútal ťažký boj. Nemecké jednotky sa zúribo bránili. V ranných hodinách sovietski vojaci zničili ich guľometné hniezda, opevnenia, rozpúťali paľbu okolo domov, tanky československej brigády sa ocitli zoči-voči nepriateľským a začala sa veľká tanková bitka. Nastal zúfalý boj muža proti mužovi a bojovalo sa najmä pri stanici a okolo železničnej trate. Ale hoci sa Nemci pokúšali strieľať na útočiacu tanky 1. čs. samostatnej tankovej brigády, ich streľba bola nepresná a preto neúčinná. Štítinu československí bojovníci dobyli bez väčších strát.

Do dediny sa podarilo preniknúť päťčlennej skupine prieskumníkov. Velil jej desiatnik Ivan Kubinec, mladý, ale už skúsený prieskumník. Len jednému z nich sa podarilo dostať sa cez hŕf nemeckých vojakov, ktorí sa bránili streľbou zo samopalov, granátmi a nožmi. Zachránil sa len vďaka sovietskej míne, čo zranila mnohých hitlerovcov, ale on utiekol, vbehol do pracovne. Bol to dlhoročný priateľ Ivana Kubince. Spolu vstúpili do 1. čs. samostatnej tankovej brigády, spolu prekonali všetky útrapy a boje po boku červenoarmejcov až po Sliezsko. Tento prieskumník sa opýtal, či nevideli jeho veliteľa. V noci sa od neho odpojil, ale sa dohodli, že v nasledujúci deň sa opäť stretnú pri pracovni. Miestni obyvatelia Štítiny, čo sa tu ukrývali, mu oznámili, že o ňom nič nevedia.

Keď sa boj presunul na druhú stranu potoka, prieskumník sa opäť vydal hľadať strateného kamaráta. Zamieril k polozrúcanému statku, ale odtiaľ sa vrátil zakrvavený a psychicky zdrvený. V pracovni sa zrútil na lavicu a nahlas zavzlykal: Tam za potokom je Ivan... Ukrižovaný!.. Zaživa ho pribili na vráta... Zvesil som ho odtiaľ a zomrel mi v náručí. Och, môj Ivan... Brat môj... – šepkal a po tvári mu tiekli slzy.

Obec Štítinu oslobodili 19. apríla 1945 popoludní. Veliteľa prieskumníkov Ivana Kubince najprv dočasne pochovali pri kaplnke, neskôr na miestnom cintoríne. Na jeho hrobe sa nachádza impozantné a emotívne súsošie, ktoré každému návštevníkovi pripomína najkrutejšiu smrť, akú možno človeku spôsobiť – ukrižovanie zaživa. Do kameňa je vytesaný vojak pribitý na vráta. Hrdina z Podkarpatskej Rusi zahynul osem dní pred nedeľou 22. narodeninami.

Odtajnění pobytu sapéra Vodičky na Podkarpatské Rusi ... a dovětek: předpokládané finále odškodnění za nemovitosti

Tento článek možná zaujme jen část čtenářů, zejména ty, kdo četli Haškovu knihu *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Patrně si zapamatovali příhodu, v níž se sapér Vodička vnutil Švejkovi, že s ním půjde předat dopis nadporučíka Lukáše Etelce Kákonyiové v Királyhidě. (Zmíněnou dárnu chtěl nadporučík Lukáš dopisem vylákat do Vídně.) Vodička vysvětlil Švejkovi, že on se v jednání s Maďary vyzná, nejlépe ví, jak s nimi zacházet, což doprovodil líčením svých příhod, kolikrát se s nimi popral a proč. Pronesl přitom výroky jako „každý Maďar může za to, že je Maďar, s Maďarem se nedomluvíš, nejlepší je vzít ho rovnou přes hlavu...“ Škoda, že příhoda s Vodičkou a dopisem nebyla zařazena do filmované podoby *Osudů dobrého vojáka Švejka*. Asi by zhoršila vztahy s Maďarskou lidovou republikou, což v době předpřevratové nebylo žádoucí...

O spojení reálné postavy Vodičky s Podkarpatskou Rusí však ví málokdo. Sám jsem se k tomu dostal, když mne na Vodičku upozornili dnešní žadatelé, kteří s ním žili ve vesnici Újezd poblíž Uničova, kde nakonec po válce dočasně (před kolektivizací) dostali stavení a půdu po odsunutých Němcích právě naši vyhnanci – legionáři z Podkarpatské Rusi. Žijí tu dodnes.

Ale zpět k reálnému sapéru Vodičkovi. Narodil se v Čertoryjích na Olomoucku, vyučil se bednářem. Dezertoval na ruské frontě v roce 1917 a dostal se do lágru v Samarské gubernii, kde se potkal s Haškem.

Víme, že Hašek svého Švejka diktoval v hospodě v Lipnici, a že jde o vzpomínky na jeho vlastní působení v rakouském vojsku, a také o příhody spolustolovníků. Proto tomu, kdo byl na vojně, nepřipadají příhody Švejka nijak přehnané nebo vymyšlené. Kdo si odkroutil vojenskou prezenční službu, potvrdí, že něčemu podobnému byl přítomen a popisované absurdní příhody jsou pro každou armádu příznačné.

Ví se také, že Hašek dával svým postavám jména konkrétních osob, které znal. Ovšem mnohdy použil pouze jméno, ale vlastnosti skutečné postavy už byly někoho jiného. To se také stalo v případě s dopisem, protože skutečný Vodička byl povahy mírné, stvořený pro legaci; ještě v sedmdesátí letech s kluky lezl po stromech, či se s nimi bos klouzal na ledě. Hašek jej líčí jako výbušného a vznětlivého, který

přítom nenávidí válku a příkoří na lidech.

Hašek pro příhodu s dopisem použil pouze Vodičkovu jméno a přisoudil mu jiné vlastnosti. Ale co naplat, příhoda s odevzdáním a nakonec neodevzdáním dopisem je ve Švejkovi jedna z nejhezčích. (Vzpomínáte? Švejk pak při vyšetřování známé pranice dopis snědl, aby zničil předmět doličný.)

Ani já jsem o této literární postavě nic bližšího nevěděl, ale najednou, při řešení případů finančního vyrovnání za nemovitosti na PR na mne sapér Vodička vykouknul – dokonce z fotografie! Poslal mi ji pan Tichý, jeden z žadatelů o finanční vyrovnání za nemovitosti zanechané na bývalé Podkarpatské Rusi, který Vodičku osobně znal. Také já jsem jméno Josef Vodička našel v seznamu legionářů-zemědělců z vesnice Svoboda pod Mukačevem na maďarské hranici. Odtud byl pan Vodička před maďarskou agresí s ostatními vystěhován 25. 10. 1938 našimi úřady dále do vnitrozemí, a odtud nákladním vlakem všichni odjeli na Moravu a do Čech. V minulém čísle našeho časopisu jsme zveřejnili snímky z tohoto odjezdu. Možná je na nich Vodička vyfotografován...

Sám Vodička ve svých vzpomínkách na Jaroslava Haška říká: „Panečku, Jarda Hašek, to byl humorista! Ten vždycky, za každé situace ze sebe chrlil nápad za nápadem, které od nás čerpal. Byla to parta k popukání: malíř Hájek, účetní Hlaváč a Vodička...“

Takže – informovanějším čtenářům jsem snad řekl něco zajímavého; těm, kdo Švejka nečetli, knihu doporučuji. Už i proto, že osudy jedné z postav teď už znají.

Mimochodem si myslím, že naši rodiče chápali zařadit Vodičky vůči Maďarům lépe než my nyní. Také oni s nimi měli svoje osobní špatné zkušenosti. V nás to jenom přetrvává.

Při řešení odškodnění za nemovitosti zanechané na Podkarpatské Rusi jsem nahlédl do mnoha osudů rodin, především našich legionářů-zemědělců, kteří měli svá hospodářství u maďarské hranice. A vím, že tehdejší chování jejich sousedů Maďarů jim dokonce dodnes brání – spolu s nedokonalým zákonem 212/2009 Sb. – ve vyplacení odškodnění.

Kresba Fedor Vico

***

Nakonec ještě několik slov k té skupině dětí bývalých legionářů zemědělců, která – zklamána zákonem – čeká na vyřešení svých případů, a kterým v odškodnění brání § 3, odst. 1, písm. c) z.č. 212/2009 Sb., Vodička k této skupině také patřil. Informace se týká i dalších.

V listopadu 2010 jsme jako členové občanského sdružení dospěli k tomu, že po nezdařech u obecního soudu, odvolacího soudu a u Nejvyššího soudu u jednoho z řešených případů jsme mohli podat ústavní stížnost. V té jsme napadli všechny nedokonalosti zákona – mj. i termíny opuštění Podkarpatské Rusi, které jsou příčinou potíží dětí legionářů-zemědělců.

Předpokládám, že kolem poloviny letošního roku bude rozsudek Ústavního soudu vyhlášen a bude pro nás příznivý. Všem těm, kdo jsou ve stížnosti uvedeni jako vedlejší účastníci řízení, zašlu pozvánku na vyhlášení rozsudku.

Ať veřejnost vidí, jak se stát 60 let chová ke svým občanům! V případech kladného výsledku budou podle mého názoru všichni, kdo prošli správním řízením, prakticky připraveni k vydání kladného rozhodnutí a k výplatě. S bližším je seznámím.

Poznámka: sapér = ženista

Ing. JOSEF HAVEL,
předseda obč. sdružení Podkarpatská Rus

O vnitru

„Vnitro“ nemá nejlepší pověst; táhne se to a ním už z minulosti, ale i v současné, popřevratové době ji poškozuje třeba liknavost policistů, hlavně když mají vypátrat drobné krádeže, které se nás týkají (stalo se vám taky, že váš případ bezradně odložili?), i některé – nejen korupční – skandály, nevyřešené aféry, zdoluhavost úředních jednání a kdovíco ještě.

Proto mám radost, že můžu vydat osobní svědectví o něčem jiném. O lidech na svém místě, kteří dělají svou práci solidně, jednají se „stranami“ lidsky a s pochopením, a férově se jim snaží i pomoci. Kdyby nic jiného, tak rozhodně neškodit. Mluví o konkrétním útvaru Ministerstva vnitra ČR – o Odboru správy majetku. To je onen útvar, který mimo jiné řeší problematiku náhrad majetkových škod za nemovitosti zanechané na Podkarpatské Rusi. Nikoho nejmenuji, aby to náhodou nebylo považováno

za skrytou reklamu. Nicméně potvrzuji, že tam sedí profesionálové; jsou schopni dohledat doklady a zjistit údaje, které jednotlivcům chybějí, o nichž nevěděli (nebo je z různých důvodů sami nepředložili), a rozhodovat uvážlivě. Samozřejmě, že jednají – a musí tak postupovat – v rámci příslušného zákona, který byl k otázce odškodnění konečně před dvěma lety schválen a který stanovil zásady pro přiznání odškodnění. Zároveň ovšem také bohužel omezil podmínky, za nichž lze náhrady získat, a stanovil značně nepříznivé mantinely. Pracovníci zmíněného odboru ovšem kupodivu poznají, kdy uplatnění tvrdosti zákona není zcela na místě a hledají další možnosti, jak dostat lítěře a zároveň neuškodit „klientům“.

Tento dojem z jednání s „úřadem“ v kanceláři MV i z postupu příslušných pracovníků jsem měla pokaždé; ať se moje osobní causa vyvíjela nepříznivě či vypadala, že dobře dopadne.

Takže není vnitro jako vnitro, přátelé.

AGÁTA PILÁTOVÁ

Jasnozřivé postřehy českého geografa: Zeměpis Podkarpatské Rusi z pera Karla Matouška

(Dokončení z č. 4/2010)

Pečlivě a názorně kreslí Matoušek geologický vývoj regionu: „Karpaty jsou pohoří mladé... Horotvorné tlaky od jihu a nepovolnost starších vysočin (České a Podolské) na opačném svahu severním uváděly Karpatskou vysočinu v tísnivou situaci: neústupnost obou těchto protichůdných sil rozlamovala Karpaty v řadu pásemných hřbetů a vytlačovala je do značné výšky. Jako třetí činitel dostavila se neobvykle silná činnost sopečná, jejíž výlevy a výhozy patří k nejrozsáhlejším v Evropě... Třetihory vypracovaly skoro všecken horský obraz Podkarpatské Rusi, neboť jí daly pískovcovou Vrchovinu a sopečné Středohoří, k němuž na jz. se druzí čtvrtohorní nížina. – Věru mladý to obraz v poměru k starobylé výstavbě Čech!“ Matoušek opravuje i definici Vrchoviny: za vlastní Vrchovinu považuje nikoliv celé pásmo pískovcových hor, ale pouze pramenité poříčí Uže, Latorice, Riky a Tereblje. Nepovažoval za správné používání pojmu „průsmyk“ pro Užocké, Verecké, Beskydské a Toruňské sedlo. Očarován krásou karpatských hor se vědec neubránil poetickému slohu: „Hluboká údolí s nekonečnými, tichými lesy a hučícími vodami střídají se s rozvětveným světem krásně formovaných hřbetů; poloninové hřebeny a vrcholy vznášejí se nad nedozírnou zeleň lesů a rozhlížejí se svými pastvinami a stády na vše strany po skvostném, tklivě osamělém světě Karpat... Nejkrásnější působí sopečná vysočina při pohledu od holé a ploché roviny, z níž vystupuje náhle jako mocná tmavá, lesnatá hradba. Na jižním okraji tohoto pásu prodraly se na povrch kupy a kužele, aby oživovaly jednotvárnou rovinu... Jsou to vesměs vyhaslé sopky. Jejich svahy vypalují se žárem nížiny a kolmým dopadem slunečních paprsků, proto nesou výborné vinohrady.“

Pro nížinu používá autor výhradně název Potisská, „protože je plně zdůvodněn osovou polohou Tisy v nížině.“ „Potisská nížina proniká proti tokům řek chobotovitě do vysočiny: při Uží, při Latorici, při Boržavě a při Tise.“ Jediným sběračem vodních toků je Tisa. Matoušek je dělí na dvě skupiny: na důsledně horské a rovinné. První skupina „sbírá prameny ve výšce 1000m, proto mají hojné vody. Jejich první cesta rovná se řitívému spěchu horských bystřin v těsných údolích, ale ani dále nedopřejí si odpočinku a balvanitým řečištěm spěchají do volnějšího údolí; zde rvou se vítězně o místo, vymílají břehy, posunují a stěhují spoustu balvanů a oblázků, při čemž prude mění vodní stavy od zhoubného maxima vysokých vod do střízlivého minima. Nemají vlastně dolního toku a z divého horního přecházejí v rychlý střední, v němž rozvětvenými rameny přitékají do Tisy... Druhá trojice řek má krátký, ale prudký tok horní. Dolní tok zahajují vstupem do roviny, v níž náhle nabývají rovinového charakteru: vlekou se v klikatém a stěhovavém korytě...“

Podkarpatská Rus je podle názoru Matouška nejvlhčí země Evropy východně od Alp. Na Vrchovině „mraky narážejí na vysokou a rozlehlou hradbu Karpat, srážejí se na nich a jsou mimo to

zadržovány nesmírnými lesy, jež daly středním Karpatům též název Lesní. Proto přibývá dešťů od nížiny do hor, až dosahují maxima v jehličnaté vysočině při horní Tereblje a Teresvě.“

Hospodářství obyvatelstva viděl Matoušek jako téměř patriarchální, uzavřené do sebe, neznalé tržních vztahů. Za jednu z hlavních příčin bídy považoval početnost rodin. Hnisavou ranou kraje nazval vystěhovalectví do USA, což podle jeho názoru zbavovalo společnost lidí v nejlepším produktivním věku. „Čs. vláda musí se všemožně starat, aby mizely příčiny k vystěhovalectví, a pečovat, aby se mohl Rusín doma uživit. Je třeba bezzemkům přidělit půdu z pozemkové reformy, navádět k intensivnímu hospodaření, trestat

dál v rozluštění rusínského jazykového problému než dnešní ukrajinští jazykovědci.

Úsměvný je poznatek autora o konfesní situaci: „Zmatek nad zmatek a orientální pestrost!“ Zajímavým jevem byla pro něj národní orientace jednotlivých církví. „Každá zdejší církev má národní ráz a považuje své vyznání za nezbytnou součást své národnosti, ba u mnohého neuvědomělého Rusína platí církev více než národ... V Podkarpatské Rusi setkali se různí národové a obranu proti druhým hledali namnoze v náboženství a církevní organizaci.“

Autor vysoce oceňoval lidové umění a tvořivost Rusínů: „Dojímá nás, že tato země hmotně i kulturně zbědovaného a skromného Rusína je

Kostelík v Krechově, 1658

lichvu, všemožně podporovat zprůmyslovění země, povznášet Rusína kulturně a vůbec pracovat k jeho všestrannému vývoji. Těžký to úkol a nepůjde rychle!“ Matoušek měl jasno v otázce národní identity místního slovanského obyvatelstva: „Karpatsí Rusové mluví sice nářečím dosti odchýlným od velkoruštiny, ale toho je si vědoma pouze její nečetná inteligence, ne však lid. Ponechme však pro jasnost název „Rusín“, aniž bychom trnuli strachem před jménem „Rus“. Na rozdíl od ukrajinských etnografů, uměle dělících karpatské obyvatelstvo na Huculy, Lemky a Bojky, Matoušek formuloval vlastní, realistický názor. „Rusínské obyvatelstvo v Podkarpatské Rusi dělí se často na Bojky a Lemky. Ale oni sami tak nečiní a mnohý z nich jméno Bojk považuje za nadávku. Název Lemků dává se nejzápadnějším Rusínům, tudíž na Slovensku...“ Zajímavý postřeh měl Matoušek o tehdejší jazykové situaci rusínských společností. „Jazykové poměry v Podkarpatské Rusi jsou hotovou spleť, neboť se zde nemluví jediným společným nářečím, nýbrž trojím základním vedle řady menších. Tato živá lidová nářečí mají jisté vztahy k jednotné církevní slovanštině.“ Matoušek byl v roce 1924

dosud hotovým museem slovanského a lidového vkusu a umění... Vrozený umělecký smysl Rusínův projevil se nejkrásněji ve výrazných dřevěných kostelících, „cervkách.“ Matoušek napočítal víc než 100 kostelů; dnes bohužel nezbyla ani polovina.

Politickou situaci země charakterizoval jako chaotickou, nezralou. „Politické strany v Podkarpatské Rusi rostou jako houby po dešti a často se mění; některý advokát v Užhorodě si vzpomene, zatouží být generálem a již je nová strana hotova!“ Za zvlášť zhoubnou považoval demagogickou, štvavou agitaci komunistů. „Negramotný a zubožený Rusín nedovede ještě štvavou agitaci a nemožné sliby komunistů rozeznávat od solidní a nehlučné české práce. Kdo nejvíce slibuje, ten zde také nejvíce získá, a tak všeobecné hlasovací právo stává se v této ještě poloorientální zemi výsměchem skutečné demokracie.“

Matouškova kniha má svou vysokou vědeckou úroveň umožnila ponořit se do přírody, hospodářských problémů a kulturního života Podkarpatské Rusi pohledem českého geografa.

Podkarpatoruští vojáci v československých jednotkách na západní frontě

Podíl podkarpatoruských vojáků na bojích československé zahraniční armády bývá spojován především s východní frontou. Tisíce obyvatel nejvýchodnějšího regionu předválečné republiky uprchlo po okupaci země Maďary do Sovětského svazu. Namísto bratrského přijetí se jim však v zemi dělníků a rolníků dostalo zatčení a cesty do některého z táborů souostroví GULAG, které pro řadu z nich bylo poslední pozemskou zastávkou. Ti, kteří toto peklo přežili, pak utvořili jádro 1. čs. polního praporu v SSSR a velmi významné místo zaujímali i v 1. čs. samostatné brigádě a v 1. čs. armádním sboru.

Je poměrně málo známou skutečností, že také do zahraničního odboje na Západě se zapojily stovky rodáků z Podkarpatské Rusi. V seznamech příslušníků západní armády zhotovovaných na konci války bychom jich našli nejméně 532 z celkem asi 20 tisíc vojáků, kteří od roku 1939 těmito jednotkami postupně prošli.

Rád bych věnoval alespoň informativní pozornost těm, kteří se hlásili k ruské nebo ukrajinské národnosti a konec války je zastihl v aktivní službě. Poměrně velký počet ve výše zmíněné skupině totiž tvořili vojáci hlásící se k jiným národnostem – především maďarské a židovské, a našli bychom zde také poměrně velkou skupinu Čechů narozených na Podkarpatsku ve dvacátých letech.

Nezanedbatelný počet (zhruba okolo dvou stovek) vojáků zůstal v červnu 1940 ve Francii. Šlo o hospodářské emigranty a sezónní dělníky, kteří do armády narukovali na základě branné povinnosti na přelomu let 1939/1940. Ta stávala občany předválečného Československa na francouzském území v podstatě mezi dvě volby: buď služba v čs. divizi nebo internace v táboře pro nepřátelské cizince. Rozkazem čs. armádního velení ze 17. června 1940 byla těm, kteří nechtěli dále pokračovat v boji dána možnost demobilizovat.

Na čtyři desítky těch, kteří odjeli do Velké Británie, se pak koncem července 1940 účastnilo známé vzpoury v Cholmondeley, v jejímž čele stáli levicově orientovaní vojáci, převážně bývalí příslušníci mezinárodních brigád ve Španělsku. Část vzbouřenců se v pozdějších letech do čs. armády vrátila.

Rotný Jozef Horochovič, hlásící se k ruské národnosti, padl 23. března 1945 na frontě u Dunkerque. (Foto: VHA Bratislava)

Štefan Fonta (zcela vlevo) jako příslušník 311. čs. bombardovací peruti RAF na fotografii z roku 1943. (Foto: archiv autora via Jiří Rajlich)

Nezanedbatelné procento vojáků z Podkarpatské Rusi sloužilo u čs. jednotek na Středním východě, které se v roce 1941 účastnily bojů v Sýrii a u Tobrúku. V roce 1943 byl jejich hlavní kontingent odsunut do Velké Británie.

Na základě výše uvedených údajů pak můžeme konstatovat, že službou u čs. armády na Britských ostrovech prošlo kolem 250 podkarpatoruských vojáků. Jak tedy vypadalo početní zastoupení Rusínů v jejich řadách?

Počátkem roku 1941 jich u 1. čs. smíšené brigády (později reorganizované na Čs. samostatnou brigádu a k 1. září 1943 na Čs. samostatnou obrněnou brigádu) sloužilo kolem tří desítek – tedy zhruba 1 %. Tento procentuální poměr se udržoval na stejné úrovni i v následujících letech.

Na přelomu srpna a září 1944 došlo k zařazení jednotek čs. obrněné brigády do třetí fáze operace OVERLORD a odeslání z Britských ostrovů do Normandie. Po zhruba měsíčním čekání pak byly pověřeny obléháním severofrancouzského přístavu Dunkerque, kde se opevnila silná německá posádka odmítající kapitulovat. V následujících sedmi měsících tak čs. vojáci bojovali a umírali na této „zapomenuté“ frontě stovky kilometrů od domova.

Od podzimu 1944, kdy počet příslušníků obrněné brigády představoval asi čtyři a půl tisíce mužů, do konce války vzrostl asi na šest tisíc. K 19. únoru 1945 mezi nimi bylo 45 Rusínů. Pouze jeden z nich, praporek Jan Šnecer, byl vojákem z povolání; záložním rotmistrem byl Jan Maruchnič. Další 18 dosáhlo poddůstojnických hodností a 22 sloužilo v řadách mužstva. Pouze tři Rusíni byli absolventy škol na výchovu záložních důstojníků (dosud však sloužili v hodnostech aspirantů). V důstojnické hodnosti nebyl zařazen nikdo. K 20. dubnu 1945 jejich počet vzrostl na 53, což představovalo 0,94 % celkových stavů obrněné brigády. Nejvíce jich bylo procentuálně zastoupeno v prvosledovém 1. tankovém praporu (1,97 %), dále u Ženíjní roty (1,78 %), Dopravního oddílu (1,62 %),

2. tankového praporu (1,23 %), Oddílu kanónů proti útočné vzbě (1,11 %) a u Motorizovaného praporu (1,1 %).

U doplňovacích a výcvikových jednotek ve Velké Británii sloužily v té době zhruba dvě desítky ruských vojáků. Největší z těchto útvarů, Náhradní těleso dislokované v přímořském letovisku Southend-on-Sea a jeho okolí v hrabství Essex, hlásilo počátkem dubna 1945 šestnáct ruských vojáků, což představovalo 0,6 % jeho početního stavu. Další dva Rusíni sloužili u Čs. výcvikového střediska v okolí Cambridge a jeden u Čs. skupiny 2. sledu v Londýně. Pouze jeden z nich měl důstojnickou hodnost.

Rusíni sloužili i u čs. peruti Royal Air Force (RAF). Jednalo se spíše o jednotlivce zařazené především u pozemního personálu. Našli bychom je však i mezi výkonnými letci. Jedním z nich byl např. F/Sgt. Štefan Fonta, narozený v roce 1922 v obci Slatina (okr. Rachov), palubní střelec 311. čs. bombardovací peruti RAF.

Nejméně deset podkarpatoruských vojáků během války padlo nebo zemřelo. Známe jsou údaje o dvou ve Francii (Jan Cífra, nar. 1920 v Sevluš, padl 15. června 1940 v La Celle a Samuel Eisenberg, nar. 1906 v Berehovu, padl 16. června 1940 v Saint-Martin-sur-Orce), jednom ve Velké Británii (Bernath Löwenwirth zemřel 9. března 1941 ve Stratford-on-Avon v důsledku nemoci), jeden padl během stáže v britské armádě (npor. Ing. Štěpán Monori, 25. února 1943 v severní Africe) a šest během bojů u Dunkerque (vojín Ludvík Davidovič, vojín Imrich Schönfeld, desátník Jakub Marvan-Marmelstein, vojín Salamon Herskovits, svobodník Leopold Katz a četař-aspirant Ladislav Terray). U Dunkerque také zemřel 23. března 1945 na následky bojových zranění rotný dělesloužící Jozef Horochovič, rodák z východního Slovenska (nar. 10. března 1915), hlásící se k ruské národnosti.

Pokračování na straně 16

Родный край

Додаток до новинки Podkarpatská Rus (Прага – Пряшів)

Не люб свій народ
зато, же є славный,
але зато, же є твій.

Александр Духовный

Єденадцять научних семінарів карпаторусиністики

(Закінчення з минулого числа.)

Семий семінар карпаторусиністики 31. марта 2010 був присвячений 15. роковинам кодифікації русинського списовного языка на Словакії і виданню 100. книжки редакцій Русин і Народны новинки. Главный реферат *К проблематі кодифікації русинського языка на Словенську* мав доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н. із Інституту русинського языка ПУ. Як він підкреслив „процес кодифікації не є скінчений ани закритый выголошінем кодифікації і становлінем основных лінгвістичных правил, але в припаді потреби може в рамках апікації языка у праксі акцентувати потрібны зміны приятых граматичных принципів.“ На вызнам і розвиток русинського языкового вопросу главно по році 1989 обернула увагу в своїм рефераті директорка інституту ПгДр. Анна Плішкова, ПгД. На кінці семінара odbyла ся презентація публікацій выданных у році 2009 і были прочітаны їх рецензії. Не менше важным моментом было святочне припоминутя сі той выданой публікації у выдательстві Русин і Народны новинки. А праві тов юбілейнов публікацій є книга зоставителя Мгр. Александра Зозуляка *Світла і тіні Василя Зозуляка*.

Восьмый Научний семінар карпаторусиністики 21. априля 2010 був презентацій лекції на тему *Традіція автономії на Підкарпатській Руси (Закарпатію)* з боку історіка, професора Торонтської університету в Канаді — Др. Павла Роберта Магочія, ПгД. Тот реферат мав великий успіх у притомных, бо о братах-Русинах на Підкарпатській Руси (днесь Закарпатська область України) ся інтересує і русинська інтелігенція на Словакії, бо їх, як і підкарпатських Русинів на Україні, барз трагітнє бесправность односно Русинів на Україні і нерешпектованя їх народностных прав.

Мено Мгр. Гавриіла Бескида з Пряшова є уж скоро дві десятироча сياته з може найвекшов кавзов, резонуючов міджі Русинами од новембровой революції на Словакії — з кавзов Руського дому, о властниство котрого ся спорять на сднім боці трос членів справной рады і справия Надації Руський клуб — 1923 а на другім боці стоїть численніша група людей, котра підтримує погляд, же в Руськым домі бы мали газдовати не штири самозваны особы, але транспарентно ззелены люде, котры будуть робити на благо выштыкых Русинів, нелем на своє власне. Припоминутя сі історії зроду і реалізації думки наших предків, котры Руський дім в минулости купили, як і єго выужываня в тых часах, было темов девятото семінара карпаторусиністики 26. мая 2010. Семінар ся odbyв у звязі з 85-річнним юбілєм купліня будовы Руського дому нашыма предками-Русинами од грофа Йозефа Дежефія в році 1925 і Мгр. Гавриіла Бескида, як живый памятник многых подій з історії той культурной інституції, з почливістьов прияв роль главного реферуючого.

Но а дістаєме ся до найновшій історії тых семінарів, а то к десятому Научному семінару карпаторусиністики, котрый ся odbyв 27. октобра 2010 в Інституті русинського языка і культуры Пряшівської університету. Тема того семінара была *Войводинський Русини і їх варіант русинського списовного языка*. Уж сама назва наповила, же выступаючым буде наісто чоловік, котрый є спеціалістом на язык войводинських Русинів. Тым чоловіком не був ніхто інший як проф.

Погляд на челий стіл першого семінара карпаторусиністики 12. фебруара 2009, за котрый засіли: (зліва) доц. ПгДр. А. Плішкова, ПгД., проф. Др. П. Р. Магочій і ПгДр. М. Мальцовска.

Др. Михайло Феїса з Катедры русиністики Філософичної факульту Університету в Новім Саді (Сербія). Якраз там він учить русинський язык, точніше войводинський варіант русинського списовного языка. Професор Феїса є автором і сполуавтором многых научных публікацій — книжок, зборників, учебників і розлічных статей з области языка, літературы, культуры і соціолінгвістики, то значить з области функціонуваня русинського языка в розлічных сферах жытота войводинських Русинів. Лекція проф. Феїсы была поучна і актуална, нелем односно языковой проблематики, але главно уровни народной свідомости войводинських Русинів. Знаєме, же Русины у Войводині свій язык кодифіковали уж у році 1923. Правдов є, же їх штат все підпоровав і підпорує, зато все мали велики можности розвивати ся з боку культурно-освітнього і сполоченського. Вдяка тому в сучасности мають барз добрі розвинуту освітню систему на базі материнського языка, а то од матерьской школы аж по високу. Тайнство захованя їх ідентити, як сьме в ході лекції порозуміли, є в думаню людей і їх поглядах на народну ідентіту. Русины на Словакії таксамо мають можность ся розвивати, пестовати свою народну ідентіту, отвариати русиньскы школы, школки і гімназії, лемже тоты можности собі не цїнять і не выужывають як бы могли. Зато ентузіазм войводинських Русинів можеме лем позавідіти.

Нове проєктованя сполочности мало бы ціду Европу посунути на высшу уровень при захованю принципів солідарности посдних країн. Но докы ся ціла Европа зьєднотить в рамках Европской унії, на самый перед мусять окремы штаты, ашпіруючі на членство в ЕУ, вирішити проблемы в основных сферах жытота. Єднов з тых сфер є і поставліня народностных меншын, гарантованя їх прав на розвиток в рамках країн, в котрых жыють. Треба конштатовати, же у вопросі захованя і розвитку ідентити Русини бывшій Югославії, компактно заселяючі території Бачкы і Сриму, нігда в минулости не мали проблемы з утримованєм своей ідентити, наспак, їх розвиток і в часах тзв. „твердого соціалізму“ не зажыв

нянку цілену асиміляцію з боку державы, в котрій жыли. Войводиньскы Русины, мож повісти, як єдины зо выштыкых Русинів жыючіх в розлічных штатах Европы, ся розвивали контінуално од часів Марії Терезії, коли одышли зо своей землі „Горніці“ (область Земпліна і Шаріша у бывшій австро-угорській монархії) і усьли ся на території, котры ся стали їх новов домовинов. Но война в бывшій Югославії і наслідны події вергыли і войводиньскых Русинів до новой ситуації, в котрій ся было треба зорьєнтовати. Бівша часть з них ся стала сучастєм нововзникнутой державы — Сербії, друга, менша часть была одділена граніцєв і стала ся сучастєм державы Хорватії. Реферуючій професор Феїса о новій ситуації говорив нелем на семінарі, але іщі дейліше споминать своей найновшій публікації з назвов „Нова Сербія и сї руска меншина“, котра вышла тройязычно.

Єденадцятий Научний семінар карпаторусиністики был 24. новембра 2010 на Інституті русинського языка і культуры Пряшівської університету. З лекційов на тему *Етнічно-культурны контакты Лемків/Русинів з обидвох боків Карпат. Дакілько позначок к етнологічному баданю міджі Русинами на Словакії* выступив історік Інституту етнології і культурной антропології Університету Адама Міцкєвіча в Познані (Польско) — Мгр. Себастьян Дубєл-Дмитришин. В програмі семінара була і презентація найновшых выданых з карпаторусиністики, як ся то діє на выштыкых семінарах, што є їх добрым збогачінєм, а тоту презентацію все робить асистентка інституту ПгДр. Кветослава Копорова.

Наконець треба підкреслити, же то была добра думка зачати реалізовати научны семінарі карпаторусиністики, бо они посувають знаня з минулости і сучасности Русинів допереду і помагають зарівно одкрывати биль місця. Нам треба добрі познати свою історію і своє сучасне снажіння на полі русинства і русиністики, бо як можеме передавати інформації народу, кідь самы сьме слабо інформованы.

Александр Зозуляк, фотка автора

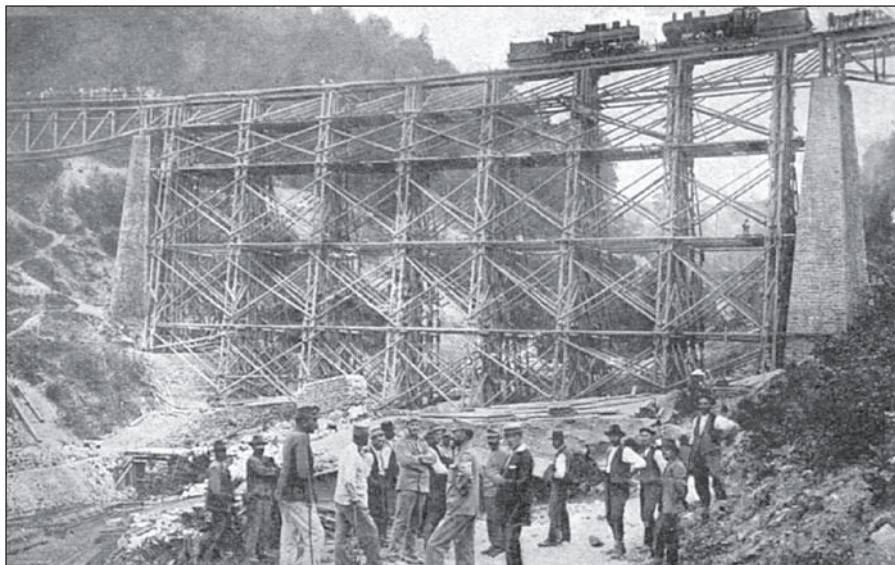

Foto archiv autora

Zatěžkávací zkouška mostu u Ščerbinu pod Užockým průsmykem v r. 1905

Velký Berezný – město, kde začíná karpatská romantika

Dokončení za strany 5

Stát věnoval značné prostředky na úpravu a vydláždění Tyršovy třídy – hlavní ulice města na trase Užhorod – Užok. Svůj podíl na přitažlivosti města jako východiska pro turisty do širokého okolí měli čeští restauratři (O. Soukup), chataři a organizátoři Sokola J. Šolc a V. Ambrož a také rusínský osvětový pracovník E. Kondratovič, který zde působil ve druhé polovině 30. let.

K uvedeným skutečnostem dodejme, že Velkému Bereznému a okolí věnovali nemalou pozornost také umělci. Události roku 1939 na Velikoberezněnsku posloužily jako námět pro román spisovatelky B. Kalinové „Byl jednou den“. Ve 30. letech oblast navštěvoval učitel J. Zoder, který v r. 1940 vydal knihu povídek a pověstí z okolních vesnic regionu. S potěšením můžeme také uvítat nedávno vydanou knihu M. Rychlíka o jeho dětství stráveném pod Javorníkem s názvem „Poloniny... jak plynul čas.“ Zda

někde ve světě vyšly vzpomínky významného berezněnského rodáka E. Lahnera (1893-1980), to nevíme. Tento významný umělec, absolvent pařížské malířské školy v polovině 20. let, dílem impresionista, dílem milovník geometrických tvarů a autor vynikajících mozaikových vitráží, žil dlouhá léta ve Francii a tvořil také v Alžírsku. Věříme však, že není vzdálena doba, kdy Velký Berezný ožije vzpomínky na svého velkého rodáka a bude se hlásit k jeho uměleckému odkazu.

***

Závěr článku k dějinám města budiž věnován těm, kteří už nejsou mezi námi – M. Kabourkové, obětavé zdravotní sestře, která strávila ve Velkém Berezném jako mladá pracovnice Čs. Červeného kříže čtyři nezapomenutelné roky – 1935 až 1939, a panu Trávníčkovi, který zde prožil léta mládí. Poděkování patří i Velikoberezněňákům V. Zárubovi a M. Rabasovi, kteří se zde narodili a vyrůstali, za cennou pomoc při bližším poznání tohoto sympatického města a kraje.

VLADIMÍR KUŠTEK

Podkarpatoruští vojáci v československých jednotkách na západní frontě

Dokončení ze strany 14

Po skončení války a uzavření československo-sovětské smlouvy o Zakarpatské Ukrajině z 29. června 1945 se většina podkarpatoruských vojáků čs. západních jednotek již do své vlasti nevrátila. Využili buď možnosti zůstat v zahraničí nebo optovali pro Československo. Řada z nich začala nový život v českém pohraničí. Do SSSR repatriovali pouze jednotlivci (např. z vojáků hlásících se k rusínské národnosti se podařilo dohledat pouze dva případy navrátilců).

Vojáci Čs. samostatné obrněné brigády na frontě u Dunkerque. Rusíni sloužili především u proslulých tankových praporů. (Foto: archiv autora)

Po únoru 1948 byla řada bývalých západních vojáků soudně i mimosoudně perzekvována. Všichni potom měli upadnout do nuceného zapomnění, když se jediným zdrojem tradic „lidové“ armády staly notně zdeformované dějiny čs. jednotek v SSSR.

PhDr. JIŘÍ PLACHÝ

Vojenský historický ústav Praha

Z NAŠÍ POŠTY

Setkání s profesorem Rakem

Už léta jsem členkou Společnosti přátel Podkarpatské Rusi, protože mám velké sympatie k Podkarpatské Rusi. Ráda se účastním vašich akcí, ty loňské se mi velice líbily a na letošní se hodně těším. Pana profesora Štěpána Raka jsem naposled zažila na koncertě při měsíčku na nádvoří Vlašského dvora v Kutné Hoře.

Anežka Borová, Praha

„Naši“ byli na Hradě všichni

Především vám musím blahopřát k udržování kulturní kvality i čtivé formy časopisu Podkarpatská Rus, který pravidelně čtu.

K článku Naši na Hradě v č. 4/2010 bych rád poznamenal: „Naši“ byli všichni tři vyznamenání, vždyť Emil Boček měl např.

loni v dubnu v brněnské odbočce Společnosti přátel Podkarpatské Rusi vystoupení, v němž vyprávěl o svém osudu pilota v RAF. Možná i o něm by mohla být zmínka.

Zasílám snímek z odhalení Benešova pomníku s válečnými veterány, vč. plk. Marie Ljalkové-Lastovecké, nositelky Řádu Bílého lva, o níž se v článku psalo.

Přeju hodně sil a vše dobré!

Jan Kruml, Brno

Čtu vás s velkým zájmem

Váš časopis i další publikace, které vydáváte, vždy čtu s velkým zájmem. Často také vzpomínám na setkání s vašimi představiteli, patří k světlým momentům mého života. Je mi líto, že v mém věku – je mi osmdesát let – mi už omezené možnosti nedovolují příliš mnoho

aktivit. Přeji všem přátelům v Česku všechno dobré, hodně zdraví a dalších úspěchů.

Prof. Michail Pavúk, Bratislava

Hledám rodinu svého otce

Byl bych rád, kdybyste mi mohli pomoci v hledání mých předků na Podkarpatské Rusi. Můj otec se narodil v Užhorodě v roce 1936, jmenoval se **Dušan Sychra**. Jeho matka byla Paraska Kostynjuk, původem snad ze Statinu nebo Slatiny (?), měla příbuzné např. ve Vinici, kam jsme kdysi i jezdili. Tato babička byla učitelka a žila pak v Kolíně v ČR. Na Podkarpatské Rusi prý snad máme, či jsme měli i rodinný erb? (Asi nějaká zchudlá šlechta.)

Není toho moc, co víme o našich předcích, a nemáme se již koho zeptat.

David Sychra